

Ankara'daki Suriyeli Göçmen Girişimcilerin Covid-19 Pandemisi Sürecinde Karşılaştığı Sorunlar

Hilal Barın¹

Öz

Covid-19 pandemisi tüm dünyada 2021 Aralık itibarıyla 5,5 milyona yakın insanın hayatına mal olurken göçmenleri de derinden etkilemektedir. Türkiye'de Covid-19'a karşı alınan tedbirler, vatandaşların yanı sıra Suriyeli göçmen girişimcileri de etkilemeye devam etmektedir. Bu çalışma, Kızılay'ın "Girişimcilik Destek Programı"na katılan Ankara Altındağ bölgesindeki Suriyeli – mikro ölçekli – girişimcilerin, Covid-19 ile yaşadıkları sorunlara odaklandı. Bu çalışmada nitel araştırma yöntem ve tekniklerinden biri olan betimsel analiz ile Suriyeli göçmen girişimcilerle yarı-yapılandırılmış derinlemesine mülakatlar yapılarak Covid-19 bağlamında alınan tedbirlerden nasıl etkilendikleri, göçmen girişimcilğe ilişkin yaklaşımlardan dezavantajlılık teorisine yaslanarak tartışıldı. Sonuçta ilk olarak Suriyeli göçmen girişimcilerin bu süreçte yaşadıkları sorunları en aza indirmek için ihtiyaç duydukları destek türü tespit edildi. Ardından göçmen girişimcilere destek olacak mekanizmalar ve bu yönde geliştirilecek politikalar, Avrupa Birliği ve komşu ülkelerle iş birliği ve sorumluluk paylaşımı, girişimcilik ekosisteminin desteklenmesine yönelik çözüm önerileriyle birlikte değerlendirildi.

Anahtar Kelimeler: Göç; Göçmen; Girişimci; Girişimcilik; Göçmen; Girişimciligi; Covid-19; Suriyeli Girişimciler

ABSTRACT IN ENGLISH

Problems Faced by Syrian Migrant Entrepreneurs during the Covid-19 Pandemic in Ankara

While costing the lives of more than two and a half million people around the world, Covid-19 also deeply affects migrants. Precautions taken against Covid-19 in Turkey continue to affect Syrian immigrant entrepreneurs as well as Turkish citizens. This study focused on the problems that Syrian -micro-scale- entrepreneurs in the Altındağ region of Ankara face during the Covid-19 pandemic. We interviewed Syrian immigrant entrepreneurs who participated in the "Entrepreneurship Support Program" of the Turkish Red Crescent. In this study, one of the methods and techniques of qualitative research, descriptive analysis, was used with semi-structured in-depth interviews conducted with Syrian immigrant entrepreneurs. Based on the approaches to immigrant entrepreneurship and the theory of disadvantage, how they were affected from the precautions taken against the Covid-19 were discussed. In the end, first, the type of support that Syrian immigrant entrepreneurs need to minimize the problems they experience was determined. Then, the mechanisms to support immigrant entrepreneurs and the policies to be developed in this direction, cooperation and responsibility sharing with the European Union and neighboring countries, and solutions to support the entrepreneurship ecosystem were evaluated.

Keywords: Immigration; Immigrant; Entrepreneur; Entrepreneurship; Immigrant Entrepreneurship; Covid-19; Syrian Entrepreneurs

¹ Hilal Barın, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye. E-mail: hilalbarin@gmail.com.

Giriş

Suriye'deki iç savaşın ardından gerçekleşen göç hala devam etmekte iken, Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan Covid-19 pandemisi dünyada büyük hasara neden olmuştur. Pandemi, 2021 Aralık itibarıyla 5,5 milyona civarında insanın ölümüne ve sosyo-ekonomik krize neden olmuştur (Worldometer, 2021). Covid-19 pandemisinin küresel bir yoğunluk kazanmasıyla birlikte Mart ayı ortasından itibaren ülkeler birbiri ardına karantina önlemleri uygulamaya başlayarak riskleri azaltmak için evde kalma emirleri yayınladı ve iş yerlerinin kapatılmasını istediler (Weill, Stigler, Deschenes ve Springborn, 2020). Türkiye'de ilk koronavirüs vakası 11 Mart 2020'de Sağlık Bakanlığı tarafından açıklandı ve hükümet kısa süre sonra birçok kapatma kararı ile karantina uygulamalarına yöneldi. Bu süreçte sayıları yaklaşık 71 milyonu bulan, savaş ve zulüm nedeniyle ülkelerini terk etmek zorunda kalan dünyanın dört bir yanındaki dezavantajlı gruplar içerisinde değerlendirilen mülteci ve göçmenler en savunmasız risk altındaki gruplardı (Sirkeci, Özerim ve Bilecen, 2020). 2011 yılında Suriye'de başlayan iç savaş sonrasında üç buçuk milyonu aşkın dünyanın en büyük göçmen nüfusuna sahip Türkiye Covid-19 sırasında göçmenlere ev sahipliği yapmaya devam etti. Türkiye'de Covid-19'dan bu yana, karantinanın yanı sıra turizm, yemek ve konaklama sektörlerinde kapanmalar yaşandı. Alınan tedbirler, vatandaşların yanı sıra Suriyeli göçmen girişimcilerin ticaret hayatını da kalıcı olarak etkiledi.

Türkiye özelinde girişimcilik alanında çalışmalar yapılmış olsa da göçmen girişimciliği konusunda Suriyeli göçmenlerin Türkiye'deki girişimcilik faaliyetleri alanında yapılan çalışmalar çok yenidir. Göçmen girişimciliğiyle ilgili son çalışmalar, sosyoloji, göç araştırmaları, genel ve işletme ekonomisi, siyaset bilimi gibi birçok bilimsel disiplinde yer almakla birlikte çalışmaların yoğunluğu birkaç ülke ve etnik grup üzerine idi (Rath ve Kloosterman, 2000). Küreselleşme ve buna bağlı olarak sınırların aşınması, savaşlar, açlık ve pandemilerin artması sonucu artan uluslararası göç hareketlerinin artmasıyla birlikte akademik yazında göçmen girişimciliği kavramı giderek daha çok çalışılmaya başlandı. Bu çalışma, Covid-19'un sosyo-ekonomik etkilerini araştırmayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada 2011 yılında başlayan iç savaş sonrasında Suriye'den Türkiye'ye zorunlu olarak göç eden, Kızılay'ın "Girişimcilik Destek Programı"na katılan Ankara'daki Suriyeli – mikro ölçekli –Suriyeli göçmen girişimcilerin Covid-19 sürecinde yaşadıkları sorunlar tahlil edilmektedir. Araştırmada elde edilen bulgular bağlamında ilk olarak Suriyeli göçmen girişimcilerin yaşadıkları sorunlar dezavantajlılık teorisi bağlamında tahlil edilecek ve desteklenmelerine yönelik politikalar tartışılacaktır.

1. Girişimcilik Kavramı ve Göçmen Girişimciliği

Girişimci, yenilikçi olan ve yeni bir girişim başlatmak veya mevcut bir girişime değer katmak için risk alarak bir işletmeyi kuran ve o işletmede yeni faaliyetler, süreçler veya pazarlar ile ekonomik faaliyetleri yürüten kişidir (OECD, 2008; Ramírez, 2014). Girişimcilerin yürüttüğü girişimcilik faaliyeti Schumpeter'e göre ekonomik gelişme ve kalkınma sağlayan, eski olanın farklı ve yeni olanla değiştirildiği, inovasyon getiren bir süreçtir (Schumpeter, 1989). Bird'e göre ise girişimcilik yeni girişimlerde bulunmayı ya da mevcut girişimlerde yeni değerler bulmayı önceler (Bird, 1988). Girişimcilik, başkalarının fark edemediği fırsatların yakalanarak değerlendirilmesidir (Brazeal ve Herbert, 1999). Dollinger'e göre girişimcilik risk ve belirsizlik koşulları altında kazanç elde etmek ve büyümek amacıyla yenilikçi bir ekonomik organizasyonun oluşturulmasıdır (Dollinger, 1999). Krueger'e göre ise bireylerin

gereksinimlerini karşılamaya yönelik mal ve hizmetlerin üretimine dair yenilik yaratan süreçler ve işletmelerin kurulması, yönetilmesi, geliştirilmesine dair faaliyetlerdir (Krueger vd., 2000).

Günümüzde dünyanın pek çok yerinde göç eden insanların gittikleri ülkelerde göçün sosyo-ekonomik sonucu olarak artan girişimci davranışı, “göçmen girişimciliği” olarak adlandırılan yeni bir fenomenin yükselişine neden oldu (Baycan-Levent ve Nijkamp, 2009). Literatürde göçmen girişimciliği bağlamında göç ve girişimcilik arasındaki ilişki birçok tanımlamada farklı şekillerde ele alınmaktadır. 'Göçmen girişimciliği' kavramı, göçmenlerin diğer işletmelerden farklı işletmelerinin bir şekilde var olduğuna dair örtük bir varsayımı taşır. Bir diğer ifadeyle, göçmen girişimciliği, doğduğu ya da vatandaşı olduğu ülke dışında başka bir ülkeye yerleşen bireylerin ev sahibi ülkede girişimde bulunmaları sürecidir (Kayalar ve Yıldız, 2017). Doğdukları veya vatandaşı oldukları ülkenin dışında 12 ay ve daha uzun süre yaşayan insanlar ve başka bir yere yerleşen göçmenlerin ev sahibi ülkede girişimde bulunmaları göçmen girişimcilik kavramının temel anlamını ihtiva etmektedir.² Bu kavramsal açıklamalar ışığında geniş bir tanımla yapılacak olursa göçmen girişimciliği “belirli bir sosyo-kültürel ve etnik kökene veya menşei ülkeye ait göçmenler tarafından yapılan iş faaliyetleridir” (Sahin vd., 2009).

'Göçmen girişimci' kavramı ise bir ülkede bulunan göçmen gruplar tarafından icra edilen girişimcilik faaliyetleri olarak değerlendirilebilir (Nişancı, 2015). Göçmen girişimciler, ekonomik faaliyetlerin genişletilmesine yenilik ve katkı yoluyla değer katan yabancı ülke doğumlu işletme sahipleri olarak tanımlanmaktadır. Göçmen girişimci ise belirli sosyo-kültürel veya etnik kökene sahip girişimcilerin küçük ve orta ölçekli işletmeler ile yeni bir ürün, süreç veya pazar belirleyip sunarak ev sahibi ülkenin ekonomisine yeni bir değer katabilen kişilerdir³. Göçmen girişimciler genellikle genel işgücü piyasasında iş bulamayan veya genel işgücü piyasasının sunduğu genellikle kayıtdışı işleri kabul etmeyi, kendi hesabına çalışmayı tercih eden bir popülasyondur. Bu bağlamda ekonomik bağımsızlık, işgücü piyasalarında dışlanma veya dezavantajla karşı karşıya kalan göçmenler için hayatidir. Göçmen girişimciliği bu bağlamda göçmenlerin dezavantaj ve dışlanmayı azaltmalarına izin vererek, genel işgücü piyasasına katılım koşullarını daha güçlü bir konumdan müzakere eder (Logan ve Alba 1999)

2. Dezavantajlılık veya Engellenen Hareket Teorisi

Göçmen girişimciliği konusu, özgünlüğü ve giderek artan önemi nedeniyle birçok sosyal bilim alanının ilgisini çekmektedir. Göçmen girişimciliği araştırmalar ilk olarak Light ile başlayan erken araştırmalar (Light,1972), Bonacich (1973), Waldinger, Aldrich ve Ward'ın (1990) araştırmalarıyla devam etmiştir (Nijkamp vd., 2009). Bu erken dönem çalışmalarında genellikle kültür, etnisite ve farklı özelliklerin açıklamaları olarak göçmenlerin işletmelerine odaklanıldı. Daha sonra araştırmacılar yapısal koşullar içinde göçmen girişimciliğinin yer aldığı (örn. Cobas, 1986; Phizacklea ve Ram, 1995; Clark ve Drinkwater, 1998) açıklamalar aramaya başladılar. Göçmen girişimciliği ile ilgili yapılan araştırmalarda, bu girişimlerin ev sahibi ülkedeki tek

² Göçmen girişimci, etnik girişimci, mülteci girişimci ve serbest meslek sahibi göçmen terimleri farklılıklara rağmen genel olarak benzer bir fenomeni tanımlamak için kullanılmışlardır. Bu çalışmada; göçmen girişimciliği ve mülteci girişimciliği kavramsallaştırması ayrımı açısından Suriyeliler mülteci olarak değil geçici koruma statüsü altında tanımlandığı için bu çalışmada Suriyeli göçmen girişimciler tanımlaması kullanılacaktır.

³ Girişimci ile küçük işletme sahipliğinin farklı kavramlar olduğu bazı kaynaklarda dikkat çekilen bir konu olsa da bu iki kavramın bazen birbirlerinin yerine kullanıldığı, ancak girişimciliğin, bir işletme oluşturmaktan daha fazla anlam içerdiği ifade edilir (Kuratko ve Audretsch, 2009,15). Kuratko, Donald F; Audretsch, David B, Strategic Entrepreneurship: Exploring Different Perspectives of An Emerging Concept, Entrepreneurship Theory and Practice, XXXIII/1, 2009, s. 1-17. Suriyeli işletmelerin çoğunun literatürde “Small and medium-sized enterprises” (SMEs) olarak adlandırılan küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler) kategorisinde yer aldığı görülmektedir.

“hayatta kalma” yöntemi olduğu düşünülmüş, girişimcilerin hayatta kalabilmek için girişimde bulunmaları ön planda tutulmuştur (Waldinger vd., 1990). Bu çalışmalarda göçmen girişimciliği olgusunu araştırmak için, her birinin kendine özgü nedenleri, metodolojisi ve kavramları olan birçok yaklaşım kullanılmıştır (Volery, 2007).

Göçmen girişimciliği bağlamında, literatürde göçmen grupların ev sahibi ülkelerdeki girişimcilik deneyimlerini ve süreçlerini açıklamaya çalışan teoriler bulunmaktadır. Göçmen girişimciliği, hem politik hem de teorik olarak (Aliaga-Isla ve Rialp, 2013) son zamanlarda artan göç eğilimleri göz önüne alındığında dünya çapında artan göç akımlarıyla yaşanan göç krizi ile (Trauner, 2016), göçmen işsizliğinin birer çıktısı olarak her geçen gün önemi artan bir alana dönüşmüştür. Göçmenlerin değişen fırsatlara girişimci tepkisinin teorik açıklamaları farklı bağlamlardaki canlı ve büyük ölçüde disiplinler arası bir yapıya dönüşmüştür. (Vinogradov ve Kolvereid, 2007). Göçmenlerin heterojen bireysel özellikleri, en dezavantajlı olanlar arasında sosyal ağ bağlantıları (Portes, 1995) , bağlamsal boyutlar (Ram, Jones ve Villares-Varela, 2016) ve kurumsal bağlamların önemi (Carter ve diğerleri, 2015) göçmen girişimciliğinde işletme sahipliğini genişletmiştir (Painter ve Tang 2001) ⁴

Yukarıda referans verilen Light (1972) ve Bonacich'in (1973) çalışmaları Amerika'da yaşayan birinci kuşak Yahudi ya da Koreli göçmen grupların girişimciliğini kültürel ya da gruplara özgü sosyal karakteristiklerle açıklarlar. Waldinger vd (1990), özellikle de Kloosterman and Rath (2003) ve Valdez'in (2011) çalışmaları grupların kültürel veya sosyal özelliklerinden ziyade buldukları ülkelerin ekonomik ve yasal yapısal faktörlerin önemine değinirler. Yazarların temel olarak kullandıkları “dezavantajlık teorisi” (disadvantage theory), göçmen girişimciliğini gelişmiş kapitalist ülkelerin bölünmüş ve ayrımcı iş gücü piyasa yapıları üzerinden açıklar. Göçmen girişimciliğini açıklayan dezavantaj teorisi engellenen sosyal hareketlilik teorisi olarak da bilinir. Bu teoriye göre, iş gücü piyasası ve kaynakların dezavantajları nedeniyle göçmenler girişimde bulunarak göç ettikleri ev sahibi ülkelerde işgücü piyasasında dezavantajlardan kaynaklanan girişimcilik davranışlarını ortaya koymuşlardır (Waldinger vd., 1990; Sinnya ve Parajuli, 2012). Dezavantaj teorisi göçmen girişimcilerin yerli girişimcilere göre dezavantajlı olabileceklerini iddia etmekle birlikte, bu teorinin temel iddiası göçmenlerin diğer yerli işçilere göre dezavantajlı olduklarıdır. Yerli işçilere göre iş bulma, iş bulsa da ücreti iyi bir iş bulma şansı az olan göçmenler bu yüzden girişimcilik faaliyetlerine yönelmektedirler. Bu durumda pazardaki fırsatlardan faydalanmaktan ziyade bir “hayatta kalma meselesi” söz konusudur (Light, 1979). Yerinden edilmiş girişimciler böylece gelirlerini maksimize etme umuduyla becerileri, nitelikleri, deneyimleri, bilgileri ve yetenekleriyle uyumlu serbest mesleğe itilirler (Levie, 2007).

Bu teorinin savunucuları, göçmenlerin genellikle kendi işlerini/ekonomilerini yarattıklarını çünkü ev sahibi toplumun kendi sosyal hareketliliklerini istihdam yapısı ve önyargıları tarafından bir şekilde sınırlandırıldığını belirtirler (Chacko ve Price Marie, 2015). Bazı çalışmalar (Zhou, 2004) başarılı sayılabilecek girişimci göçmenlerin yukarı sosyal hareketlilik yaşayabileceklerini belirtir. Diğer yandan, Valdez vd. (2019) çalışmalarında çok da başarılı sayılamayacak “ancak hayatta kalabilen” göçmen girişimcileri(survivalist entrepreneur) odaklarına alırlar.

⁴ Painter, Gary, and Shui-Yan Tang. 2001. “The Microcredit Challenge: A Survey of Programs in California.” Journal of Developmental Entrepreneurship 6: 1–16.

Göçmen girişimciler dezavantajlarından dolayı sıklıkla kendi hesabına çalışmaya yönelmektedir (Martiniello ve Jamin 2000, 63; Raes 2000, 34; Tienda ve Rajman 2000, 300; Di Natale ve diğerleri 1999; Phizaclea ve Ram 1996). Diğer koşullar eşit olduğunda dezavantaj, kayıtlı sektörde olduğu kadar kayıt dışı sektörde de serbest çalışmayı artırır (Bean ve Spener 1999, 14).²¹ Irk, etnik ve dini ayrımcılık, dezavantajın önemli bir nedenidir, ancak dil becerisi eksikliği ve akredite olmayan insan sermaye kadar önemlidir. Bununla birlikte, her ikisi de aynı grubu etkileyen işgücü dezavantajı ve kaynak dezavantajı birleştiğinde, iki kat dezavantajlı olanlar düşük ücretli, düşük üretken çalışanlardır. Ayrımcılığa maruz kaldığı ve üretken olmadığı için, çifte dezavantajlı durumda olanlar kayıtlı sektörde serbest meslek sahibi olmayı destekleyecek kaynaklardan yoksundur. Sonuç olarak, çoklu dezavantajları onları etnik ekonominin, zayıf kaynakların yeterli olduğu kayıt dışı sektörüne iter. Dezavantaj teorisinin bu kaynak kısıtlaması versiyonu, dezavantajlı etnik-ulusal ve etnik-dini gruplar arasında oldukça eşitsiz serbest meslek oranlarından kaynaklanan anormallikleri açıklar (Light ve Gold 2000, 34; Fairlie ve Meyer 1996).

3. Araştırmanın Yöntemi

Nitel araştırma, araştırılan öznelere içinde bulunduğu sosyal dünyayı nasıl anlamlandırdığını inceler. Nitel araştırma, araştırma evrenini, sosyal gerçekliği genellemelere varmak amacıyla incelemeye için araştırmacı, temsil edici bir örneklemeden çok, derinlemesine veri toplayabileceği ve araştırma sorusunun temel öğeleri hakkında deneyimi olan kişileri örnekleme dâhil eder (Kümbetoğlu, 2015). Bu çalışmada nitel araştırma yöntem ve tekniklerinden biri olan betimsel analiz ile Suriyeli göçmen girişimcilerle yarı-yapılandırılmış derinlemesine mülakatlar yapılarak, Covid-19 bağlamında alınan tedbirlerden nasıl etkilendikleri, göçmen girişimciliğe ilişkin yaklaşımlardan dezavantajlılık teorisine yaslanarak tartışıldı. Bu çalışma Kızılay'dan hibe alan ve Ankara'da girişimcilik faaliyetinde bulunan altı Suriyeli girişimciyle yapıldı⁵. Göçmen nüfuslarını araştırırken, bilinmeyen bir popülasyon nedeniyle temsili bir örnek almak oldukça zordur ve bu bağlamda temsil edilebilirlik sorunu Ankara'nın farklı semtlerinden girişimcilerle görüşülerek bir dereceye kadar karşılandı. Görüşmeler sadece Ankara'da ve Kızılay'dan hibe alan bir örneklem ile yapıldığından çalışmanın bulgularının Türkiye bağlamında genellenemeyecek olduğu bilinmelidir (Demir, 2019). Görüşmeler, Kızılay'da çalışan proje yürütücüleri aracılığıyla bu kişilere ulaşıldıktan ve bir güven ilişkisi oluştuğuna kanaat getirildikten sonra yapıldı. Hassas bir gruba mensup olmaları ve güven duygusunun pekişmesi için katılımcılara gerçek isimlerinin saklı tutulacağı belirtildi ve her bir katılımcıya kod isim verildi. Görüşmeler, Arapça tercüman aracılığıyla görüşmecilerin kendi anadillerinde yapıldı, Türkçe'ye tercüme edildi ve redakte edildi.

⁵Türk Kızılayı ile Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi (TOBB-ETU) ile birlikte yürütülen Türk Kızılay Girişimcilik Programı altında yürütülen "Girişimcilik Destek Projesi" Türkiye'de bulunan geçici ve uluslararası koruma altındaki kişiler ve ev sahibi toplum üyelerine yönelik olarak toplam 6 ilde (Adana, Ankara, Gaziantep, Hatay, Mersin, Şanlıurfa) gerçekleştirilen bir geçim kaynağı geliştirme projesidir. Söz konusu projenin ana hedefi, faydalı insanların sosyoekonomik durumlarına, kendi işlerini kurma süreçlerine destek vererek iyileştirmektir. Proje kapsamında her ilde etkinlikler gerçekleştirilmiştir. Bu etkinlikler; başlangıç aşaması girişimcilik eğitimi, ileri aşama girişimcilik eğitimi, tarım – gıda – su girişimciliği atolye çalışması, finansal okuryazarlık eğitimleri, iş planı hazırlama kampları, inkubasyon programı projeleri ile 695 kişiye eğitim verilmiş, 60 kişiye aynı hibe desteği sağlanmış, 49 yeni işletme kurulmuş, 11 adet mevcut işletme de faaliyetlerini genişletmiştir. 47 firma ürün geliştirecek kapasiteye ulaşmış, 32'si ilk satışlarını gerçekleştirmiştir. Yürütülen bu proje girişimcilerin ile hem iş fikirlerinin hayata geçirilmesi sağlanmış, hem de işletmelerin sürekliliği için inkubasyon ve mentörlük destekleri verilmiştir.

Kod No	Yaş	Medeni Durum	Eğitim Durumu	Suriye'de Yaşadığı Yer	Suriye'deki İş Kategorisi	Türkiye'deki İş Kategorisi
K1 (Mahmut)	42	Evli	Lisans Mezunu	Lazikiye- Kasaba	Avukat Bürosu İşletmecisi	Merdiven işletmecisi
K2 (Hasan)	37	Evli	Lisans Mezunu	Halep	Üniversite'de Araştırma Görevlisi	Dondurma İşletmecisi
K3 (Hüseyin)	42	Evli	Lisans Mezunu	Halep-Merkez	Klima/ Havalandırma Şirketi İşletmecisi	Klima ve Danışmanlık Şirketi İşletmecisi
K4 (Ahmet)	32	Evli	Lise Mezunu	Halep-Merkez	Şoför/ Suriye Ordusu Askeri	Ahşap İşletmecisi
K5 (Ömer)	32	Bekar	Lisans Mezunu	Şam-Merkez	Ev ve Elektrik malzemeleri İşletmecisi	Restoran İşletmecisi
K6 (Mustafa)	26	Bekar	Lisans Mezunu	Der el-Zur- Meyadin kasabası	Öğrenci	Medya İşletmecisi

Araştırma bulguları katılımcılar ile yapılan görüşmelerden ve saha gözlemlerinden elde edilen verilerden oluşmaktadır. Ayrıca doğrudan saha ve göçmen girişimcilerle ilgili olan dökümanlar incelendi. Derinlemesine mülakatlarda elde edilen veriler öncelikle deşifre edilerek redakte edildi, sonrasında da nitel araştırma tekniklerinden betimsel analiz kullanılarak kodlama ve kategorileştirmeyle birlikte sorunsal çözümlenmeye çalışıldı. Bilgisayar ortamına alınan veriler okunarak araştırma sahasında çok fazla geçen kelimeler ve/veya benzer anlamlara gelen diğer kelimeler kodlama için belirlendi. Devamlı okumalardan elde edilen kodlar ile benzer kelimeler yakalandı ve bu benzer kelimeler tek/ortak kelimeye indirgenmeye çalışıldı, kodlamalar ilişki ve üst soyut kavramı temsil edecek araştırmanın kategorileştirme safhası için temel teşkil etti.

4. Ankara'daki Suriyeli Göçmen Girişimcilerin Covid-19 Sürecinde Karşılaştıkları Sorunlar

Suriye'den Türkiye'ye 2011 yılı sonrasında gelen göçmenlerin ufak bir azınlığı ekonomik hayatta birer girişimci olarak yer almaya başlamışlardır. Resmi olmayan, kayıt-dışı işletmeler ile birlikte ele alındığında, Türkiye'deki toplam Suriyeli şirket sayısının 10.000'in üzerinde olduğu tahmin edilmektedir (TEPAV, 2019). Suriyeli girişimciler tarafından açılan kayıtlı işyerleri hem Suriyeli hem de Türk olmak üzere toplamda 100.000'e yakın kişiyi istihdam etmektedir (Makovsky, 2019). Suriyelilerin yoğun olarak yaşadıkları iller ve Suriyelilerin işletme kurdukları iller arasında bir paralellik gözlenmektedir. Özellikle lokanta, tatlıcı, pastane, hazır giyim, berber, kahvehane, kuyumculuk gibi iş kollarında faaliyet göstermektedirler.

Türkiye'deki Suriyeli göçmen girişimcilerin Covid-19 öncesinde de karşılaştıkları birtakım zorluklar vardı (Olgü, Bilge ve Erhan, 2020). Covid-19 döneminde karşılaştıkları sorunları anlayabilmek için pandemi öncesindeki durumu bize gösterebilecek sorular da araştırmaya eklendi. Ankara'daki Suriyeli göçmen girişimcilerin yaşadığı idari zorluklar; Türkiye'deki düzenlemelere aşına olmama, yasal düzenlemelerden kaynaklanan sorunlar, devletin göçmen girişimcilere destek konusunda yetersiz kalması ve devlet desteğinin olmamasıdır. Ekonomik zorluklar; yüksek yaşam maliyeti, finansmana erişimde yaşanan zorluklar, teminat ve sermaye eksikliği, rekabet seviyelerinin çok yüksek oluşu, ülkenin makro-ekonomik çevresinden kaynaklanan ve piyasaları etkileyen sorunlar, bankalarda yaşanan kredi alma gibi sorunlardır. Sosyo-kültürel zorluklar; dil güçlükleri, ayrımcı davranışlar, farklı kültür sosyal sermaye eksikliği (ör. destek ağlarına erişim), zayıf ekosistem bağlantılarıdır (Suriyeli İşçi, İşveren ve Girişimcilerin İşgücü Piyasasında Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri Çalıştayı, 2016).

Covid-19 pandemisi, Türkiye'de ortaya çıktığı ilk andan itibaren ekonomik, sosyal, eğitim, sağlık, üretim, tüketim, çalışma biçimleri, gündelik yaşam pratikleri açısından ülkemizde

dezavantajlı kesimler içinde yer alan Suriyelilerin (Ayşen ve Sibel, 2020) geçim kaynakları kaybına ve sosyo-ekonomik krizi yaşamasına neden oldu (Guterres, 2020). Covid-19'un yarattığı endişe ve korku dezavantajlı gruplar olan Suriyeli göçmen girişimciler için çifte yük yarattı; gelir kaybı ve gelecek için umut veya istek kaybına neden oldu. Bu çalışmada Covid-19 sürecinde sahadan elde edinilen bilgiler ışığında Ankara'daki Suriyeli göçmen girişimcilerin işletmeleri, geçim kaynakları, hane gelirleri, temel ihtiyaçları, yabancı düşmanlığı ve ayrımcılık deneyimleri, çocuklarının eğitimi ve teknolojiye erişim, ve yeni dijitalleşme imkanları konusunda yaşadıkları kriz ve fırsatlar açısından değerlendirilecektir.

a) Covid-19'un Suriyeli Göçmen Girişimcilerin İşletmeleri ve Gelir Kaynakları Üzerindeki Etkileri

Covid-19 sadece bir sağlık krizi değil, aynı zamanda bir ekonomik krizdir. Bu bağlamda, pandemi ile mücadele kapsamında dünya çapında katı hareket protokolleri ve evde kalma emirleri uygulandı, işletmeler kapandı, uçuşlar iptal edildi. Bu krizde daha savunmasız hale getirilen göçmenler Covid-19 durgunluğundan orantısız bir şekilde etkilendi. Çok sayıda Suriyeli'ye ev sahipliği yapan ülkelerde pandemi savunmasız insanların geçim kaynaklarını sürdürme konusunda zorluklar ekledi. Pandeminin çalışanları nasıl etkilediği dünya virüsün yayılmasını hafifletmek için getirilen kısıtlamaların etkileriyle boğuşmaya başladıkça ortaya çıkmaya başlıyor.

“Pandemi başlamadan önce işletmemin sosyo-ekonomik durumu çok iyiydi. Çünkü benim şirketim birçok alanla ilgileniyordu. Yazın klima işleriyle, kışın danışmanlık işleriyle uğraşıyordum. Pandemi sürecinde kışın oldukça etkilendim. Uzun süreceğini bilmiyorduk. Sabrediyorduk. Biriktirdiğim paraları harcadım. Kira, çalışan maaşları ve devlet vergileri ödedim. İşletme kurmak kolay değil. Çünkü çok masrafları var. İki, üç veya dört ay sonra durumların iyileşeceğini sanıyorduk.”(Hüseyin)

Ekonomideki her sektörü Covid-19 aynı düzeyde etkilemedi, krizin etkileri bazı çalışan grupları üzerinde diğerlerinden daha fazla oldu. Suriyeli göçmen girişimciler hem durgunluğun en çok etkilendiği sektörlerde hem de pandemi sırasında gerekli görülen sektörlerde aşırı oranda temsil ediliyor. Özellikle restoranlar, kafeler, berberler gibi bazı sektörler Covid-19 kapanmasıyla birlikte Suriyeli göçmen girişimcilerin işyerlerinin uzun süreli kapalı kalması satış, gelir, iş ve geçim kaynaklarında azalma ve kayıplara sebep oldu.

“Pandemi öncesi herhangi bir sorun yoktu. O zaman işletmemi araştırma ve kurma aşamasındaydık. Ancak maalesef bizim işletmemiz pandemi başladıktan sonra kuruldu. Sadece kendi şirketimi kurmuş bir girişimci olarak pandemi oldukça olumsuz bir etki yarattı. Çünkü işletmemi kurduğumda pandemi başlamıştı. O yüzden satış piyasası veya iş piyasası oldukça azaldı. Otel ve lokantalarla iletişimimiz vardı. Onlar o zaman kapandı. Pandemiden dolayı satış ve müşteriler konusunda çok etkilendik. Geçen sene yazın her şey açıldı ve çalışabiliyorduk, bazı kafeler bizden ürünlerimizi satın alıyordu. O zaman satış iyiydi, aylık 4000 TL kazanabildik. Ama kısıtlamalar gelince etkilendik, yaz sonu satış çok azaldı hatta durdu. Turizm, oteller ve kafeler sektöründeki girişimcilik çok etkilendi. Bu tür işletmeler tamamen kapandı. En çok işletmemi bunlar etkiledi. Satış konusunda çok etkilendik. Çünkü sattığımız yerler pandemiden dolayı kapandı, benim satış noktalarım kafeler, oteller ve lokantalar, anlaşmalarımız vardı, O yüzden tek tek satıyordum. O yüzden

masrafları/harcamaları en aza indirmek için dükkânı kapatmak zorunda kaldık. Çünkü pandemi sürecinde gıda endüstrisi alanında çalışmak çok zor. Bazı kafeler ve sahiplerini tanıdığım bazı işletmeler pandemiden dolayı çok etkilendiler ve hatta küçük işletmelerden pandemiyle başa çıkmayı bilmediği için kapanan birkaç şirketi biliyorum. Turizm etkilendi. Uluslararası uçuşlar durdu. O yüzden devletin alacağı kararları bekliyoruz. Maske ve sosyal mesafeler yüzünden normal bir hayat yaşayamıyoruz. Hayatımda çok engel oldu. Önümüzdeki Nisan ayının sonu dükkânı tekrar açabileceğimizi ümit ediyorum.” (Hasan)

“İşletmeler kalıcı olarak kapandı. Benim işletmem de kafeler ve lokantaların kapanmasından etkilendi. Ben Haziran’da tekrar çalışmaya dönmüştüm ama insanlar dışarıda yemek yemekten korktukları için çok iş yoktu.” (Mustafa)

“Genel olarak şirketlerimiz şiddetli etkilendi. En çok teknik servis ve gıda (lokantalar) sektöründekiler etkilendi. Çünkü klimaları tamir ettirmek için insanların evine gidemiyorduk. Bir de lokanta açan Suriyeli girişimciler çok etkilendi. Çünkü kuryelere ihtiyaçları vardı. Kazanılan ücretler kurye maaşlarını karşılamıyordu. Bazıları pandemiden dolayı yararlanırken bazıları da çok etkilendi.” (Hüseyin)

Bu süreçte Suriyeli göçmen girişimciler birçok ekonomik dezavantajlı faktörle karşı karşıya kaldılar. Covid-19 pandemisini çevreleyen ekonomik ve finansal zorluklar Suriyeli göçmen girişimcilerin yaygın geçim kayıplarına neden oldu ve istikrarsız mali koşullar, gelir azalmaları, iş kayıpları birçok ailenin mali durumunu ve refahını ciddi şekilde etkiledi. İş yerlerinin kapanması, ekonomik aktivitelerde ciddi sıkıntılar, sosyal mesafe kuralları noktasında Suriyeli göçmen girişimciler krizi atlatıp karlılığı devam ettirebileceklerinden, ekonomik dayanıklılıklarından ve sağlıklarından emin değildi, gelecek ile ilgili karamsar olduklarını ve Suriyeli işletmecilerin çoğu önümüzdeki birkaç ay içinde kapanmak zorunda kalma kaygısı yaşadıklarını dile getirdiler.

“Genel olarak çalışmalarımız etkilendi. Biz işletmemize devam edebilmemiz için maddi desteğe ihtiyacımız var. Yoksa işletmemizi kapatmak zorunda kalacağız. Bütün sektörler etkilendi. Çünkü ekosistem diye bir şey var. Bütün işler birbirine bağlı. Bazı şirketler geçici, bazıları kalıcı olarak kapandı. Evet, benim işyerim kapatma kaygım var. Piyasaların çoğu kapalı. Satış yok.” (Ömer)

“Benim çalışma mevsimim kıştır. Maddi desteği alamazsam işletmemi devam ettirmekte zorlanacağım. Şirketimde satış ve üretim olmadığı için çok etkilendim. Birçok kişi şehri terk edip köyüne gitti. O yüzden ürünü teslim etmekte zorlandım. İşyerimi kapatma kaygısı yaşıyorum. Çok büyük kaygı yaşıyorum. Eğer işimi kaybedersem ve yeniden işletme kurarsam çok zamanımı alır. O yüzden çok korkuyorum.” (Ahmet)

“İşyerimi kapatma kaygısı yaşıyorum. Her an kapatabilirim.” (Mustafa)

“Ben klima dükkânımı kapattım. Sonra aşama aşama yeniden açtık. Ama çalışma şekli değişti. Yasaklardan etkilendik. Herkes Covid’e yakalanmaktan korkuyordu. O yüzden evden çıkmak istemiyorlardı. Ben Irak veya Suriye’deki müşterilerime klimaları kargoyla gönderiyordum. Satın alma ve satış, sınırların kapatılması ve ticaret durmasından dolayı etkilendi. Çalışmıyor olmam bir girişimci olmanın en büyük

dezavantajdır. Elemanları çalıştıramıyorum ve çalışamıyorum. Teknik servis için evlere gidemiyoruz. Çünkü aileler, koronadan dolayı evine kimsenin girmesinden korkuyor. İşyerimi kapatma kaygısı yaşıyorum. Durumlar böyle devam ederse işyerim kapanabilir.” (Hüseyin)

Hükümetin Covid-19 salgınına kontrol altına alma çabaları Suriyeli göçmen girişimcileri derinden etkiledi. İşletmeciler hacim kaybı bildirirken, işlerinin yarıdan fazla düştüğünü belirttiler. Kapalı sınırlar ve kilitleme önlemleri (Tekin ve Koru, 2020) üretimdeki aksaklıklar, Türkiye’deki tedarik zincirleri üzerinde küresel, kademeli bir etki yarattı. Suriyeli göçmen girişimciler yeni yatırım veya genişleme planlarını ertelediklerini, alacaklarında sorun yaşadıklarını ve bu sürecin küresel ticareti de etkilediğini, üretim, ithalat ve ihracatta talep azalması nedeniyle daha az sipariş aldıklarını belirttiler.

“Pandemi öncesi iş daha kolaydı. Uluslararası para transferi kısıtlandı. Müşteriler para gönderemiyor, bu süreçte siparişlerin olmaması bizi etkiledi. Çünkü biz, ürünlerimizi bizden satın alan müşterilerin sorunlarını çözmek için yurtdışına çıkacaktık. Nasip değildi. Müşterilere gecikme sebeplerini açıklıyoruz. Onlar da pandeminin sadece Türkiye’yle ilgili değil tüm dünyayla ilgili olduğunu biliyorlar. O yüzden gecikmelerimize anlayış gösteriyorlar. Benim müşterilerim sınırlı vakitlerde bana ödeyebiliyorlardı. Umman’da bir müşterim bana ürünü aldıktan 6 ay sonra ödeme yaptı. Bu yüzden zarar gördüm. Lübnan’da durumlar kötüleşti. Cezayir’de sınırlar kapandı. Pandemi sürecinden alınan tedbirler beni etkiledi. En çok dış ticareti, üreten şirketler, lokantalar, sinema ve kafeler etkilendi. Pandemi sürecinde sağlık sektörü yararlandı. Özellikle koruyucu, maske ve eldiven satanlar yararlandı. Hatta burada açılan maske üretici şirketler bu konudan yararlandı. Türkiye tarafından zorluklar yoktu. Müşteriler tarafından zorluklar vardı. Müşteriler hemen para gönderemiyorlardı. Pandemiden dolayı üretici şirket 15 gün kapanmıştı. Çünkü şirketin içinde 2 korona vakası çıkmıştı.” (Mahmut)

Covid-19 nedeniyle ihtiyaç duyulan malzemelerin gerek ithal edilmesi ve yurtiçi piyasadan temini noktasında Suriyeli göçmen girişimcilerin yaşadıkları sıkıntılar üretim, satış ve para kazanma fırsatlarını etkilenmiştir.

“Pandemi öncesi iyi çalışıyorduk. Pandemi sonrası sokağa çıkma yasağı getirildi. Malzemeleri/hammadeleri temin etmek zor oldu. Kimse ürünleri satın alamıyordu. İşletmemizi kapatıp evden çalışmak zorunda kaldık. Salgın konusunda uygulanan kısıtlamalar satış ve malzemeler açısından güçlükler oluşturdu.” (Ahmet)

“Covid-19 bizi çok etkiledi. Çünkü hammaddeleri temin edemiyordum. O hammaddeleri temin edemezsem hiç çalışmam. Ben mobilya mağazalarından hammaddeleri temin edemediğim sürece hiçbir şey üretemem. Benim için ilk malzemeleri temin edebilsem çok iyi olur. Bir de fabrika veya mobilyacılar kapanmasa çok iyi olur. Mobilyacılar çalışmıyorsa ben de hiç çalışmam. En çok endüstri sektörü etkilendi. Birçok işletme kapandı.” (Ömer)

Daha kısa kredi geçmişleri, kredi kurumlarının Suriyeli göçmen girişimcilere aşına olmamaları Suriyeli göçmen girişimcilerin banka finansmanına erişiminde sorunlara neden oldu ve iş destekleme kapsamındaki faydalardan çoğunlukla mahrum kaldılar. Bankalara ve bankacılık sistemine sınırlı erişimleri nedeniyle ticari faaliyetlerin sürdürülmesine yönelik finansal bozulmaların yarattığı ekonomik etki, kilitleme süresi boyunca daha da şiddetlendi. Göçmen

girişimcilerin banka kredisi kullanma, ticari kredi kartı başvuruları, para transferi gibi bankacılık hizmetlerine erişimde zorluklar yaşadıkları görüldü. Suriyeli göçmen girişimciler gerekli yasal düzenlemeye rağmen bankaların hesap açmada kendilerine sorun çıkardıklarını belirttiler. Finansal taahhütlerin yüküne rağmen göçmen girişimciler için resmi bir bankacılık sisteminin olması çifte dezavantaj yarattı. Suriyeli göçmen girişimcilerin çok azı şimdiye kadar resmi kredi aldığını bildirdi, çoğu aileden veya arkadaşlardan borç aldığını belirtti. İşletmelerin büyük bir çoğunluğu faturalarını, vergilerini ve sosyal güvenlik primlerinin ertelenmesini ve iskontoda bulunulmasını istedi. Çoğunluk krediler, çekler ve kredilerdeki geri ödemelerin ertelenmesini istedi.

“Bankalardan borç almak için gittim ama yabancı olduğum için borç vermeyi, ödeme süresini uzatmayı kabul etmediler. Benim Türk vatandaşlığı aldığım halde bankalardan borç alamadım. Bankada benim aslen mülteci olduğumu söylediler. Her ne kadar Türk vatandaşlığı aldıysam da borç alamadım. Türk olmama rağmen kökenimin Suriyeli olmasından dolayı borç vermediler.” (Hüseyin)

“Lokantalar kapandığı için kimse çalışmıyor. Benim maaşım yok. Benim gelirim etkilendi. Dolayısıyla kira, faturalar, vergiler ve kişisel harcamalar da etkilendi. Kira, elektrik, su vb. ödemelerde zorlandım. Bence küçük ve orta işletme sahipleri etkilendi. Gerek Arap gerek Türk girişimcilerin hepsi etkilendi. Özellikle ihracat ve ithalat yapan girişimciler etkilendi. O yüzden maddi yardıma, vergilerde indirim yapılmasına, vergilerin veya borçların silinmesine ihtiyaç vardır. Bir de tekrar çalışabilmek için maddi yardıma ihtiyaç var.” (Mustafa)

“Biz burada Türkiye topraklarında bir Suriyeli mülteciler olarak geçinme yollarımız/gelirlerimiz yok. O yüzden çok büyük zarar gördüm. Hatta ben borçlarımı ödeyebilmek için bana temin edilen klimaları yarı fiyatına satmayı düşünüyordum. Ama sabrettim ve dayandım. Ve akrabalarımın borç aldım. İşime geri dönünce ve Covid bitince borçlarımı ödeyeceğime söz verdim. Borçlarım çok birikti ve bu konuda bir çözüm bulamıyorum. Ne çalışabildim ne de işletmemi devam ettirebildim. Üstüne de kiralar ve çalışanların maaşı birikti. Biz bu sene çok zorluk çektik. Pandemi yüzünden 3 veya 4 senedir kurduğum işletmemi kapatmamak için desteğe ihtiyacım var. Türkiye, kendi halkına ve şirketlere destek verdi. Ama biz mülteciler olarak kimse bizim yanımızda olmadı. Biz sadaka veya hibe istemiyoruz. Biz sınırsız süreliğine borç istiyoruz. Bir yıllık borç isteyebiliriz ama pandemi devam ederse ondan yararlanmamış oluruz. Biriktirdiğim paraları harcadım. Kira, çalışan maaşları ve devlet vergileri ödedim. İşletme kurmak kolay değil. Çünkü çok masrafları var. 2, 3 veya 4 ay sonra durumların iyileşeceğini sanıyorduk. Yaz mevsimi geldiğinde klimaları açmak yasaktı. Bu da benim işimi çok etkiledi. Masraflarımı karşılayabilmek için borç almak zorunda kaldım. Çok sıkıntı çektik. Hiçbir yardım kuruluşu bizi aramadı. Ben şahsen akrabalarımın borç almasaydım şu an hapishanede olurdum. Dükkân sahibi, elektrik ve su şirketleri beni şikâyet edecekti. Güvenlik düzenlemeleri bizi göçmenler olarak tabi ki etkiledi. Bizim küresel salgın ve benzeri süreçlerde sırtımızı dayanacağımız kimsemiz yok.” (Hüseyin)

Covid-19 pandemisi ve ilgili kilitlenme önlemleri nedeniyle görüşme yapılan Suriyeli göçmen girişimciler daha düşük çalışma saatleri, daha az işçi sayısı ile öncesindeki gibi faaliyet gösteremedi. Suriyeli göçmen girişimcilerin istihdam kapasitesi de pandemiden büyük oranda

etkilendi. İstihdamın azaltılması ve iş alanlarının fiziksel olarak bir arada olmayı gerektirmesi faaliyetlerin aksamasına sebep oldu (Relief International, 2020). Bununla birlikte, kriz öncesi mali durumları sorulduğunda, işletmelerinin para kaybettiklerini ve zarar ettiklerini belirterek, birçok işletmenin kapatma önlemlerinden önce bile mali zorluklar yaşadığını söylediler.

“İşletmemde sadece 2 personel var. Diğer personellerin kontratlarını iptal etmek zorunda kaldım. Onlara iş sağladıktan sonra pandemiden dolayı onlarla devam edemeyeceğimi söyleyemedim. Her birinin aylık maaşı 2000 TL’ydi. O yüzden onlardan evde durmalarını istedim ve onlara maaşlarının yarısını ödemek zorunda kaldım. Bu sene çok zarar gördüm. İşletmemiz kurulurken ve işe tam başlarken pandemi başladı. Ben şahsen çok olumsuz etkilendim. Ben dükkân sahibiyile 1 yıllık kontrat imzalamıştım. Dükkân kirası aylık 1500 TL’ydi. Ben devlet kurumlarına siparişler hazırlıyordum ve onlara uygun bir fiyata klimaları satıyordum. Ben Türk Kızılay’ından 30 klima aldım. Türk Kızılay’ından aldığım klimaları naylon poşete sarıp bir kenara bıraktım. Onları hiç satamadım. Bir tanesini bile satamadım. İhracat ithalat konusuna gelince ben bazen Suriye ve Irak’a ikinci el klimalar ihracat yapıyordum. Bazı tüccarlara 10 veya 15 klima ihracat yapıyordum. O klimaları kargoyla gönderiyordum. Ancak ticaret durdu. Türkiye ve Ankara’da klimaların açılması/çalışması durdu. Bu yüzden geçen sene 40.000 TL miktarında borcum vardı. Çünkü dükkân kirası 1500 TL, aidat parası ise 250 TL. Tam bir sene oldu. Biz bu durumdan yararlanmadık. Tam tersi biz büyük meblağlar kaybeden büyük şirketlere göre hiçbir şey kazanmadık.” (Hüseyin)

Bu süreçte Suriyeli göçmen girişimcilerin azalan satışları, nakite erişim noktasında düşük likidite sıkıntısı mevcut durum devam ederse önümüzdeki aylarda işletmelerin karşılaşacağı en ciddi zorluklar olarak görüldü. Bireyler, haneler ve işletmeler bağlamında Suriyeli göçmen girişimciler için kilitlenmeler mali taahhütleri için maddi sıkıntı yaşamalarına neden oldu. Talep depresyonu noktasında sınırlama önlemleri ve düşük ekonomik aktivite, satışlarda düşüşe neden oldu. Belirli işletmeler için devletin zorunlu kıldığı hareketlilik kısıtlamaları ve gereksinimleri toptan ve perakende sektörlerini de ağır olarak etkiledi. Neredeyse hepsinin pandemiden kaynaklı ödemelerde kolaylık, vergilerde indirim ve maddi yardım talebi olduğu görüldü.

“Bence küçük ve orta işletme sahipleri etkilendi. Gerek Arap gerek Türk girişimcilerin hepsi etkilendi. Özellikle ihracat ve ithalat yapan girişimciler etkilendi. O yüzden maddi yardıma, vergilerde indirim yapılmasına, vergilerin veya borçların silinmesine ihtiyaç vardır. Bir de tekrar çalışabilmek için maddi yardıma ihtiyaç var. Vergiler, borçlar ve SGK’lerde indirim yapılmasına ihtiyaç vardır. Bir de sadece 700 veya 800 TL değil gerçek bir maddi yardıma ihtiyacımız var. SGK, borçlar ve maddi yardımlar konusunda desteğe ihtiyaçları vardır. Benim işletmem maddi yardıma ihtiyacı var. Malzemelerim var. Ama vergileri ve SGK’yi ödeyebilmek için maddi yardıma ihtiyacım var. O benim en önemli ihtiyacım.” (Mustafa)

“Evet, ödemelerde zorlandım. Hatta şimdiye kadar dükkân sahibine ödemem gereken borçlar ve faturalar var. Çünkü dükkân artık kira parasını, faturaları, şirketi ilgilendiren maddi harcamalarını, devlete ödenmesi gereken harcamaları ve aylık olarak ödememiz gereken vergileri karşılayamaz oldu. Maddi olarak zorluklar var. Bu süreçte kazancım geçimime yetmiyor. Göçmen girişimcilerin, işletmelerini devam

ettirmeleri için maddi desteğe ihtiyaçları var. Çünkü pandemi onların rahat bir şekilde çalışmalarına engel oldu. Biz oldukça kısıtlıyız. O yüzden maddi destek belki bizim işletmemizi devam ettirmemize ve işletmelerimizi kapatmamamıza yardımcı olabilir. Pandeminin uzun zaman devam edeceğine dair korkular var. Biz bu süreçte olağanüstü bir durum yaşıyoruz. Ayrıca maddi desteğe de ihtiyacımız var. Çünkü işletmemizin çok masrafları var. İşletmemin kapalı olduğu halde ödenmesi gereken masraflar var. O yüzden maddi destek, kira, vergi, faturalar ve bazı hazırlık masrafları açısından bize yardımcı olacaktır.” (Hasan)

“Tabi ki ödemelerde çok zorluk çektim. Maaşlar, faturalar, vergiler ve sigorta açısından çok büyük zarar gördüm. Çok borç birikti. Çünkü sadece işyerim için değil evim için bile benim ödemem gereken faturalar ve kiralar var. 2 veya 3 ay sonra dava açabilirler. O yüzden inşallah en yakın zamanda pandemiden kurtuluruz ve işlerimize geri döneriz. Ama aynı zamanda bir borç olarak bile olsa bizim desteğe/yardıma ihtiyacımız var. Maddi yardıma ihtiyacımız var. Çünkü bize yardım etmezlerse ya hapse gideceğiz ya da bize dava açacaklar. Bizden faturaların ödenmesini isteyen kurumlar bizi mahkemeye verecekler. Yoksa borçlarımızı ödeyebilmek için makineleri veya malzemeleri yarı fiyata satmak zorunda kalacağız. Sadece kira, su, elektrik ve faturaları ödemekte zorluk çektik. Bu bizi etkiledi. Bizim en çok ihtiyacımız para değil. Pandemiden kaynaklanan borçlarımızı ödemelerini istiyoruz.” (Hüseyin)

Covid-19 sürecinde Suriyeli göçmen girişimciler yabancı bir ülkede girişimci olmanın dezavantajlarını daha fazla yaşadılar. Bununla birlikte, pandemi toplumdaki eşitsizlikleri derinleştirirken birçok sektör ve işyeri göçmen girişimcilerin işlerini kaybetme olasılıklarının daha yüksek olduğunu ve işletme sahipliğinin düştüğünü gösteriyor (Fairlie ve Robert, 2020). Türkiye'de Covid-19 Suriyeli göçmen girişimcileri yerli girişimcilerden daha fazla etkiledi. Araştırmalarda da Suriyeli girişimciler pandemiden yerli girişimcilerden daha fazla etkilendiğini belirtti. (ingev.org) Yerli girişimcilere devlet tarafından sunulan finansman desteklerinin hem bilinirliği hem de yararlanma oranı yüksekti. Türk hükümeti firmalara kredi desteği, mevcut ekonomik seviyelerini korumak için kısa süreli çalışma ödeneği, ayrıca günlük ücret desteği sağladı. Suriyeli göçmen girişimcilerin devlet desteklerine erişimi Covid-19 sürecinde sınırlı kaldı, ihtiyaçları göz ardı edildi, korumasız bırakıldılar, iş kaybı yaşadılar ve devlet desteğine erişmekten mahrum kaldılar (SGDD-ASAM, 2020). Bu olumsuzluklara rağmen, devlet kamu kurum, kuruluşları Covid-19 etkisini en aza indirebilmek ve ticaret hayatının akışını sürdürebilmek adına Suriyeli göçmen girişimcilere destek sunmadı. İŞKUR kısa çalışma ödeneği gibi destekler farklı kanallardan girişimcilere duyurulmuş olsa da göçmen girişimcilerin desteklerden haberdar olma oranı dil bariyerinin etkisiyle daha sınırlı kaldı.

“Genel nüfustan biraz daha şiddetli etkilendik. Sonuçta bizim ülkemiz değil. Ülkemizde olsaydık belki idare edebilirdik ama burada biraz zor oluyor. En çok lokanta ve kafeler sektöründeki girişimciler etkilendi. Yerli girişimci, durumunu idare edebilir. Göçmen ise durumunu zor idare edebiliyor.” (Mustafa)

“Suriyeli göçmen girişimciler genel nüfustan daha şiddetli etkilendi. Bazı Suriyeli girişimciler, kendi şirketlerini kapatıp her şeyini satıp evde oturdular. Benim işletmem küçük olduğu için onu kapatmak zorunda kalmadım. Borç almak zorunda kaldım. Mesela Erdoğan, özel şirketlere maddi yardım sundu. Suriyeli girişimcilerin

işletmelerin çoğu limited'dir. Neden limited şirketlere değil sadece özel şirketlere yardım sunuldu? Diğer kuruluşların, küçük (limited) ve büyük şirketlere yardım sunulması gerekiyordu. Bu da bizi etkiledi.” (Hüseyin)

“Suriyeli göçmen girişimciler salgından nüfustan daha şiddetli etkilendi. Çünkü onlar Türkiye'ye geldiklerinde maddi durumları zaten kötüydü veya ortaydı. Çalışanlar olarak etkilendiler. Türkler salgından %50 etkilendiyse Suriyeliler %90 etkilendiler. Çünkü Türklerin maddi durumları çok iyi. Akrabaları, arabaları, evleri ve dükkânları var. Suriyeliler ise gıda ihtiyacını, ev kirasını, ev masraflarını ve çocuk masraflarını karşılayabilmek için çalışıyorlar. O yüzden Suriyelilerin bu tür masraflara karşı dayanma güçleri Türklerininkinden kıyasla daha zayıftır.” (Hasan)

Suriyeli göçmen girişimcilerinin şirketlerinin ekonomik krizden sağ çıkma kapasitesi, şirketlerin iş sürekliliğini sağlama ve iş süreçlerini uyarlama gibi birçok faktöre bağlı olacaktır. Şu anda aktif bir iş sürekliliği planı mevcut değildir (WHH Turkey, 2020). İşyeri iflasları %41 oranındadır ve çalışmayan göçmenler arasında işsizlik oranı tahmini olarak %17'den %88'e yükselmiştir. Acil, esnek finansmana erişim bu girişimler için bir önceliktir. Hareketsizlik nedeniyle üretken sermayelerinde değer kaybı yaşamaktadırlar. Covid-19 zaten dezavantajlı olan Suriyeli göçmen girişimcilerin yaşadıkları mevcut ekonomik kırılganlık, sınırlı başa çıkma mekanizmaları, yetersiz destek gibi dezavantajları şiddetlendirdi (Gorevan, 2020). Suriyeli göçmen girişimcilerin çoğunun ekstra bir kaynağının olmaması nedeniyle büyük bir kısmı bu kapanmalardan sonra sıfırdan başlamak zorunda kalacaklardır.

b) Covid-19'un Suriyeli Göçmen Girişimcilerin Temel İhtiyaçları ve Hane Gelirleri Üzerindeki Etkileri

Covid-19'un Suriyeli göçmen girişimciler üstündeki en büyük etkisi şüphesiz gelir kaybı ve geçim kaynaklarına erişimde yaşadıkları sorunlardır. Ekonomik sıkıntılar, diğer temel ihtiyaçlara erişimi de olumsuz etkilemiştir. Dilsel, ekonomik ve sosyal engeller nedeniyle Suriyeliler hâlihazırda geçim kaynaklarına ve destek hizmetlerine erişimde zorluklarla karşı karşıyadır. İhtiyaçların arttığı bir dönemde Suriyelilerin kısıtlı erişim imkânı ve hareketliliği nedeniyle hizmetler daha da kısıtlanmıştır.

“Bu süreçte kazancım geçimime yetmiyor. SGK, kiralar ve faturalar genel olarak çalışmalarımız etkilendi. Sağlık sigortam var ama pandemiden dolayı onu ödeyemedim. Biz Türkler gibi kiralar konusunda yardım alamadık. Türkler alabiliyordu. Biz başvurduk ama onay gelmedi. SGK konusunda muaf tutulmamız lazımdı. Ama muaf tutulmadık. Sağlık sigortam var ama pandemiden dolayı onu ödeyemedim. Ben vergiler konusunda kolaylıkların sağlanmasını istiyorum. En çok maddi desteğe ihtiyacım var. Ama yardımların karşılıksız ve koşulsuz olmasını istiyorum. Öyle bir yardım yoksa Allah bize yardım edecek. İşletmem için sübvansiyona başvurduğum ama bir şey almadım. Biz işletmemize devam edebilmemiz için maddi desteğe ihtiyacımız var. Yoksa işletmemizi kapatmak zorunda kalacağız. En çok maddi yardıma ihtiyacım var. Herhangi bir yardım almadım. Ben girişimciler için bir program yapılmasını öneriyorum. Sadece nasihat değil, çalışanların maaşları ve dükkân kirasının masraflarını karşılayabilecek maddi desteğe ihtiyacımız var.” (Ömer)

Sosyo-ekonomik durumları göz önüne alındığında, özellikle büyük şehirlerde yaşayan Suriyeli göçmen girişimciler Covid-19'dan kaynaklanan geçim kaynaklarındaki daralma nedeniyle temel ihtiyaçlarını karşılamada zorluk yaşadılar (Kirişciand ve Yavcan, 2020). Geçim kaynağını kaybetmenin getirdiği sıkıntılar büyük bir kısmının yiyecek, hijyen malzemesi gibi temel ihtiyaçlara erişememesine yol açtı (Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği, 2020). Zurayk (2020) göçmenlerin güvenli gıdaya erişiminin pandemi döneminde daha da zorlaştığını belirtmektedir. Bu sebepten dolayı gıda yardımına ve hijyen kiti olarak dezenfektan ve maske yardımına ihtiyaç artmaktadır.

“Çok kötü etkilendik, maske, dezenfekte ve diğer koruyuculara ulaşamadım. Ne Türk Kızılay'ı ne de herhangi bir kurum bu tür koruyucuları temin etti. Ama Türk Kızılay'ı bana 5000 TL miktarındaki maddi yardımında bulunmasaydı çok büyük sorun yaşardım. Ev masraflarını karşılayamıyordum. Cebimde hiçbir lira yoktu. O dereceye ulaşmıştım. Ev kirası, dükkân kirası ve faturaları ödemekte zorlandım. Türk Kızılay'ı bana maddi destek verince bu tür masrafları ödeyebildim. Bir de bizde çok iyi bir bakkal var. O bize yardım ediyordu. Çok şükür yazın durumlar iyiydi. Ama kış gelince durumlar biraz kötüleşti. Bizi maddi ihtiyaç etkiledi. Maddi desteği alamazsam işletmemi devam ettirmekte zorlanırım. En çok maddi desteğe ihtiyacımız var. Maddi danışmanlığa ihtiyacım var. Yeni kurulan herhangi bir işletmeye maddi destek sunulmasını öneriyorum. Erdoğan daha önce ev kirasına maddi destek sunulacağını söylemişti. Ama ben bir Suriyeli olarak ondan yararlanamıyorum. Hatta çalışma bakanlığı, 2 milyon aileye maddi desteği vardı. Biz Suriyeliler olarak bu maddi desteğe ulaşamadık.” (Ahmet)

Gelir kaybına bağlı olarak kötüleşen durumların başında kira ödeme kabiliyetlerinin düşmesi gelmektedir. Dezavantajlı toplumun bir parçası olan Suriyeli göçmen girişimciler açısından bu durum önemli bir sorun alanı teşkil etmektedir (Buheji vd., 2020). Covid-19 döneminde ev ve işyerleri için kira desteğine ihtiyaç duyduğunu bildiren Suriyeli göçmen girişimciler, ödeyemedikleri faturaları için de nakit desteğine ihtiyaç duyduklarını bildirmişlerdir.

“Pandemiden etkilendik. En acil ihtiyacım aile masraflarının karşılanmasıdır. Pandemi, herkesi nasıl etkilediyse beni de etkilemiştir. Etkilenmediğimi söyleyemem. Tam tersi, ev sahibi bile bana yardım etmedi. Bir ev sahibi arkadaşşıma bir aylık kirayı ödetmedi. İkinci ayda kiranın yarısını öde dedi. Üçüncü ayı da taksitlendirerek öde dedi. Ev sahibi benim durumumu sormadan kiraya zam getirdi.” (Mahmut)

“Ödemelerde zorlandım. Hatta şimdiki kadar dükkân sahibine ödemem gereken borçlar ve faturalar var. Çünkü dükkân artık kira parasını, faturaları, şirketi ilgilendiren maddi harcamalarını, devlete ödenmesi gereken harcamaları ve aylık olarak ödememiz gereken vergileri karşılayamaz oldu. Maddi olarak zorluklar var. Bu süreçte kazancım geçimime yetmiyor. Gıdaya erişimiz konusunda dediğim gibi dükkânı kapatmamak için masrafları en aza indirmeye çalışıyoruz. Bu duruma düştük. Geçinmemizi ve gerekli malzemeleri idare edebiliyoruz. Ancak elektrik faturası, gerekli olmayan bazı faturaları ve dükkânın kirasını ödememek için dükkânı kapattık. Dükkânı kapattığımız için de dükkân sahibinden dükkân kirasını azaltmak konusunda yardım istedik. Dolayısıyla harcamaları elimizden geldiğince en aza indirebildik. Bir de geçinim konusunda her şey pahalılaşta. Aynı zamanda iş yoktu. Bu da beni ekonomik olarak etkiledi. Pandemi başladığında bu tür koruyucularda eksiklik vardı.

Onları ilk başta marketlerde bulamıyorduk ve satın alamıyorduk. Şimdi ise maske, dezenfektan, kolonya ve diğer koruyucular Türk piyasasında var. Sadece ilk başta bu tür koruyucuları bulmakta zorlanıyorduk. Bim'e gittiğimizde de bulamıyorduk. Bir süre sonra da onları çok pahalı fiyatlara buluyorduk.” (Hasan)

“Sadece kira, su, elektrik ve faturaları ödemekte zorluk çektik. Bu bizi etkiledi. Bizim en çok ihtiyacımız para değil. Pandemiden kaynaklanan borçlarımızı ödemelerini istiyoruz. Ev sahipleri kira konusunda anlayış göstermediler. Nezaketten bile olsa evde oturup çalışmadığımız için bizden 2 aylık kira parasını istemediklerini veya kirayı yarıya indireceklerini söyleyebilirlerdi. Veya herhangi bir destekte bulunabilirlerdi. Herhangi bir destek yoktu. Ben Ankara'daki durumdan bahsediyorum. Bu da bizi etkiledi. Şimdilik pandemiden dolayı su, elektrik, sigorta ve kiralara ilgili olan borçlarımızı ödeyebilmek için maddi desteğe ihtiyacımız var. Bu masrafların yarısı devlete gidecek. Türk Kızılay'ı sınırlı geliri olan veya ailesi büyük olan kişilere bir aylık maaş veriyor. Ama o verilen aylık maaş, ev kirasını karşılamak için bile yetmez. 4 kişiden oluşan bir aileye aylık 500 TL veriliyor. Türkiye'de en az ev kirası ise 600 veya 700'dür.” (Hüseyin)

Covid-19 sonrasında işini kaybeden ve geçimini sağlamak zorlanan birçok Suriyelinin en çok yardıma ihtiyaç duydukları dönemde, sivil toplum kuruluşları pandemi nedeniyle faaliyetlerini durdurmak zorunda kaldı ya da uzaktan çalışmaya geçtiler, yardım ve yardıma erişim çok daha zor hale geldi (Danish Refugee Council, 2020). Dolayısıyla göçmenlere yönelik çalışan kuruluşlar özellikle sokağa çıkma yasağı durumlarında ya da banka hesabı olmayan kişilere ekonomik yardım sunma konusunda yetersiz kalmışlardır (Karadağ-Caman vd., 2020). Görüşmeciler yaşam giderlerini karşılamak için borçlandıklarını açıklarken, hükümet yardımından yeterli yardım alıp alamayacakları ekonomik yoksunluk ve sınırlı gelir nedeniyle kira sübvansiyonları/muafiyetlerinden yararlanıp yararlanmayacakları konusunda kaygılı ve beklenti içinde idiler

c) Covid-19'un Suriyeli Göçmen Girişimcilerin Dijital Pazarlama Fırsatları

Girişimcilerin işletmeler için iş rutinlerini internet üzerinden sürdürmesi Covid-19 öncesi yaygın olmasına karşın, sonrasında da olmazsa olmaz bir gereklilik haline dönüştü. Giderek daha fazla işletme, ürün ve hizmetleri pazarlamak için çevrimiçi çalışmaya geçerken, Covid-19 öncesinde işletmesinin günlük işlerini internet üzerinden yürütmeyen Suriyeli göçmen girişimcilerin bazıları da artık dijitalleşmenin kaçınılmaz olduğunun farkında ve işlerini internet üzerinden yapabilmeyi istiyor. Dijital e-ticaret ile -yasal kimliğin dijitalleştirilmiş ve doğrulanabilir bir sürümü, iş deneyimi, beceriler ve nitelikler ve diğer yeterlilikler- Covid-19 krizinden çıkış için alternatif bir yol haritası sunabilir.

“Şirketimin kendi facebook sayfası üzerinden Ankara'da bazı satışları gerçekleştirebildim. Belki bu noktada dijitalleşme yolunda danışmanlık desteğine eğitim olarak ihtiyacım olabilir. Ama ben bu konuyu araştırdığımda aklıma daha önce gelmeyen yeni bir fikir üreteceğimi düşündüm. O yüzden dijitalleşme yolunda danışmanlık desteğine ihtiyacım var.” (Hasan)

Suriyeli göçmen girişimcilerin birçoğu pandemiye yanıt olarak dijital pazarlamaya dair bilgidен yoksun olduklarını söyledi. Ayrıca zorlu sektörler veya yüz yüze etkileşim gerektiren sektörler

için dijital pazarlamanın uygun olmadığını düşünenler ve online çalışma zorlukları ve yetersiz işletme sermayesi olduğunu belirtti.

“Hayır, online deneyimim yok. Ben bu tür yeni fikirlerde çalışmıyorum. Ben objektif bir insanım. Bütün bunlar başımı ağrıtır. Ben bir mühendisim. Bilgisayarda, online satış ve siteler gibi alanlarda uzmanlar var. Ben kendi ellerimle çalışıyorum”
(Hüseyin)

“Ben internet üzerinden çalışıyorum. Ben internet üzerinden toplantılara katılmayı sevmiyorum. Ben yüz yüze toplantı yapmayı tercih ediyorum. Sabrım yok. Bu mülakata bile zor dayanabiliyorum. Ben online toplantıları sevmiyorum. Bu yeni fikirler iyidir. İyi hizmetler sunuyorlar. Benim çeviri şirketleri kuran akrabalarım var. Adım adım işlerini genişletiyorlar. İstanbul ve Bursa'da şubeleri var. Şu anda Gaziantep ve Hatay'da başka şubeler açmayı düşünüyorlar. Ben de onlara yardım ediyorum. Ben yardım etmeye hazırım.” (Mahmut)

“Şimdi pandemiden dolayı mülakatı online yapıyoruz. Ancak mülakat yüz yüze olsaydı daha iyi olurdu ve daha iyi anlayabilirdin. Pandeminin en büyük dezavantajı da bu. Mesafeler uzaklaştı. Her kuruma veya göç idaresine gittiğimizde randevu ve HES kodu istiyorlar. Bütün bunlar benim için büyük dezavantajdır. Benim internet konusunda deneyimim var. Hastanelerden ve göç idaresinden internet üzerinden randevu alabiliyorum. Bazı arkadaşlarıma bu tür şeylerde yardım ediyorum. Çünkü onlar bilmiyor. Yeni fikirleri çok beğenmedim. Online yapılan her şeyin taraftarı değilim.” (Ahmet)

Günümüzde dijitalleşme ile özellikle küçük ölçekli işletmelerinin "önemli ölçüde değişeceği" düşünülüyor. (UNDP, 2019). Birleşmiş Milletler dijital platform erişimi ile göçmen girişimcilerin çıktılarını başka pazarlara sunulması ve uluslararası bağlantılar kurarak özel sektörle kurulacak iş birlikleriyle güçlendirmesini planlamaktadır. Bu tür planlar Covid-19 krizi döneminde tüneline sonundaki ışığı görmek için bir fırsattır.

d) Covid-19'un Suriyeli Göçmen Girişimcilere Yönelik Yabancı Düşmanlığı ve Ayrımcılığa Dair Etkileri

Göçmenler, düşük gelirlili ve ayrımcılığa uğrayan azınlıklarda aşırı temsil edilir. Maalesef, göçmen girişimcilerin çoğu da etnik kökenlerine bağlı ayrımcılığa maruz kalırlar (Fong, 2007). Covid-19, göçmenlere yönelecek ırkçılık ve yabancı düşmanlığının artması muhtemel olan bir sağlık ve ekonomik krize yol açtı. Pandemi dönemlerinde göçmenlerin görünmezliği, sosyal güvenlik problemleri artan ekonomik durgunluk, yabancı düşmanlığı ve ırkçılıkla birlikte (Cholera vd., 2020). İnsanların Covid-19'un yayılması konusunda göçmenleri günah keçisi ilan etmeye çok müsait olduğu görüldü (Human Rights Watch, 2020).

Dünya Sağlık Örgütü, Covid-19 sürecinde ayrımcılık ve damgalamaların/etiketlenmenin mültecileri olumsuz etkileyip önlem sürecini zorlaştırabileceğinden bahsetmektedir. Bu sebepten dolayı da devletlerin göçmenlere ve mültecilere hukuki statülerinden bağımsız olarak gerekli olan tüm hizmetleri vermesi gerekmektedir. Bu yardımlar sağlık hizmetlerine kolay erişimin yanında kültürel ve dil farklılıklarından kaynaklanan iletişim sorunlarının giderilmesini de içermektedir. Bu noktadan hareketle dezavantajlı gruplardan biri olan göçmen girişimcilerin dijital nefret söyleminin hedefi olması önlenmelidir (Kuş, 2021).

“Sadece isteyken bir kere ayrımcılığa maruz kaldım. Toplum bizim ürünlerimizi almayı kabullenemiyordu.” (Ömer)

“Evet, ayrımcılığa maruz kaldım. Mesela ben işletmemi kurmadan önce bir iş arkadaşım, neden burada olduğumu ve neden Suriye’ye gitmediğimi soruyordu. Hatta ben onun bir şeyi taşımasını istediğimde kabul etmiyordu ve sen taşı diyordu. O yüzden ben ayrımcılık yüzünden işimi bıraktım. (Ahmet)

“İllaki ayrımcılık vardır. Ama Türk vatandaşlığının olması bu tür problemleri aza indiriyor.” (Mustafa)

“Ayrımcılık hep var. Ancak pandemi sürecinde değişen bir şey olmadı. Irkçılık veya yabancı düşmanlığı taşıyan kişiler var ama çok azdır. Ama pandemi sürecinde yükseldiğini veya azaldığını görmedik.” (Hasan)

“Suriyelileri siyasi sorunlar etkilemişti. O bizi ve işlerimizi etkilemişti. Bazı işlere başvurduğumuzda bazı ayrımcılıklar oluyordu. Siz Suriyeli olduğunuz için size iş veremeyiz deniliyordu. Ama biz Türk şirketi kuran Suriyelileriz. Yani makbuz kestiğimiz zaman devlete KDV gidiyordu ve bu konuda katkımız oluyordu. Bizim aynı zamanda Türk halkına ve şirketlere katkımız oluyordu. Ankara’daki Suriyeli tüccarların oranı %2’yi geçmez. Onların desteğe ihtiyaçları var. Ben mülakat yaptığım Türk Kızılay’ı, dayanışma vakfı veya kurumlardan entegrasyon kelimesini duyuyorum ama ben entegrasyon diye bir şey görmedim. Suriyeliler ile Türkler arasında buluşma noktası yok. Suriyelilerin bazı Türk kardeşlerimiz tarafından neye maruz kaldıklarını ve Türklerin bize nasıl bir gözle baktıklarını konuşacağımız bir buluşma noktası yok. Onlar bizim onların işlerini aldığımızı, haklarını yediğimizi ve onları çalışma haklarından mahrum ettiğimizi düşünüyorlar Bizim onların haklarını yediğimizi ve ekmek parasını aldığımızı düşünüyorlar. Bizim ücretsiz okuduğumuzu, devletin bize sigorta ve maaş verdiğini düşünüyorlar. BM bize bir bütçe ayarlıyor. Biz BM’den aldığımız parayı Türkiye’de harcıyoruz. Dolayısıyla Türk devleti de bundan yararlanıyor. Ankara’da kendi işletmelerini kurmak isteyen Suriyeliler var. Onların işlerinde başarılı olacaklarından eminim. Ama onları motive edecek bir yardım yok. Belediyeler ve devlet kurumları küçük işletmelerini kurmak için ruhsat vermezler. Türk devleti Ankara’daki Suriyelilere iyi bakmıyor. Ama büyük tüccarların yaşadıkları zorluklar yok. Çünkü onlar zaten büyük tüccarlar. Kendi kurdukları şirketler ticaretle uğraşıp ithalat ihracat yapıyor. Ama ben burada küçük işletme kurmak isteyen girişimcilerden bahsediyorum. Şimdi kuracakları küçük işletmeler 2 veya 3 sene sonra ihracat yapabilecek bir şirket veya fabrika olacak. Onlar çalışabilmek için kendi işletmelerini kuramıyorlar. Kursalar da savaşıyorlar. O yüzden işletmelerini kapatıyorlar. Ben genelde Ankara’daki durumdan bahsediyorum. Ankara’da 50.000’den fazla Suriyeli var, az sayılacak bir rakam değil.” (Hüseyin)

Covid-19 döneminde Suriyeli göçmen girişimcilerin Türk vatandaşlığına geçiş noktasında talepleri artmıştır. Bunun yanı sıra kriz ortamında tekrar acil duruma geçilerek temel yardım önlemleri alınması ve Suriyelilere yönelik uyum ve entegrasyon çalışmalarına son verilmesinden şikayetçi olmuşlardır. Zorlaşan yaşam koşullarıyla beraber Suriyelilerin görünmezliği Covid-19 sürecinde ihtiyaçlarının göz ardı edilmesine ve toplum içerisinde kopukluklara sebep olmuştur.

e) Covid-19'un Suriyeli Göçmen Girişimcilerin Çocuklarının Eğitimi ve Teknolojiye Erişim Üzerindeki Etkileri

Covid-19 pandemisine yanıt olarak kilitlenmeler ve okulların kapatılması, 190'dan fazla ülkede yaklaşık 1,6 milyar öğrenciyi etkileyen tarihteki en büyük eğitim kesintisine yol açtı. “Yoksul veya kırsal alanlarda yaşayanlar, kızlar, mülteciler, engelli kişiler ve zorla yerinden edilmiş kişiler” dezavantajlı gruplar olarak eğitimin kesilmesinden akranlarından daha fazla etkilendiler (United Nations, 2020). Pandemi döneminde uzaktan eğitime erişim konusunda⁶ net bir bilgi olmamakla beraber, araştırmalar %52 ile %80 (SGDD-ASAM, 2020) arasında değişen oranlarda göçmen çocukların eğitim hakkından faydalanabildiğini göstermektedir. Bulgular arasında göçmen girişimcilerin okula giden çocuklarının birçoğunun örgün eğitime erişimi de Covid-19 sebebiyle sekteye uğradığı yer almaktadır. Uzaktan eğitime erişimde en önemli engel teknolojik cihazlar ve internet bağlantısı konusundaki yetersizliktir (Türk Eğitim Derneği, 2020). Bir diğer engel ise çocuklarının derslerini takip eden ailelerin Türkçe bilgisinin az olması idi.

“Benim büyük kızım öğrenim görüyor. Uzaktan eğitimin zorlukları vardır. Son zamanlarda evde olmuyordum. Eşim de çalışıyordu. Ama eşimin ailesi kızıma yardım ediyordu. O uzaktan eğitime katılıyordu. Biz de sonra takibini yapıyorduk. Uzaktan eğitim yeterli değil. Çünkü ödevleri kontrol etmiyorlar. Öğretmenlerin ödevleri kontrol etmek için yeterli vakitleri olmuyordu. Türk Kızılay'ı bana laptop vermişti. Benim kızım da Türk Kızılay'ının bana temin ettiği laptoptan uzaktan eğitime katılım sağlıyordu. Bizim online derslerini izlemek için yeterli cep telefonumuz yoktu. Dil çok önemlidir. Türkçe bilmeyenler zorluk çekti. Ama çok şükür bizim Türkçemiz var. Biz de kızımıza yardım ediyorduk. Sonra eğitimlerini sürdüren akrabalarımız da yardım ediyordu.” (Mahmut)

“Benim 1. Sınıfta okuyan bir çocuğum uzaktan eğitime katılım sağlayamadı. Benim bir tek kişisel cep telefonum var. Tüm gün evde olmuyorum. O yüzden öğretmeniyle iletişime geçemedi. Okul müdürü beni bu konuyla ilgili aradı. Ben de siz laptop veya bilgisayar temin etmiyor musunuz, diye sordum. Bilgilerimi aldı ama sonra tekrar aramadı. Pandemi başladığında benim çocuğum ana okulda okuyordu. Sadece bir dönem okula katılım sağlayabildi. İkinci dönemde katılım sağlayamadı. O yüzden hiç Türkçe öğrenemedi. Şimdi öğretmeniyle telefonda konuşursa hiç anlayamaz. Sadece el işaretleriyle anlaşılabilir.” (Ahmet)

“Bu sene benim oğlum ilkokul 1.sınıfa girecekti. Ama pandemiden dolayı okula göndermedim. Kaydını bile yapmadım. Çünkü Covid'e yakalanmasından korkuyordum. Bazı Suriyeli aileler, çocuklarının uzak eğitimden hiçbir şey anlamadıklarını söylediler. Uzak eğitimden hiçbir şey öğrenemediler. Bu sene mülteci çocukların hayatını çok olumsuz etkiledi. En büyük sorun ev içerisinde Türkçe bilgisinin az olmasıydı ve çocukların online eğitime uymamalarıydı.” (Hüseyin)

⁶ Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) verilerine göre 1,1 milyon Suriyeli çocuk bulunurken, bu çocukların yalnızca %63'ü örgün eğitime devam etmektedir. MEB Covid-19'e yanıt olarak okulların geçici olarak kapatılması ve okuldaki tüm çocuklar için örgün eğitim ve çevrimiçi eğitim olan “Eğitim Bilgi Ağı” (EBA) ile eğitime başladı.

Suriyeli göçmen girişimcilerin çocukları teknik aksaklık ve teknik materyallerin eksikliğinden dolayı eğitime erişimde sorunlar yaşamışlardır. Bunların yanı sıra eğitim dilinin Türkçe olmasından dolayı dil yetersizliğinden kaynaklı öğrenme problemleri yaşamışlardır.

f) Covid-19'un Suriyeli Göçmen Girişimcilerin Sağlığı ve Sağlık Hizmetlerine Erişimi Noktasında Etkileri

Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 2020) destekli akademik araştırmada elde edilen verilere göre kırılgan grup olarak mültecilerin bu pandemiye yakalanma riskleri önemli oranda yüksektir. Verilere göre önemli sorunlar arasında hijyen, yeterli iş imkânının olmaması (dışarıda daha fazla iş aramaya yönlendiren bir sorun) ve sağlık hizmetine erişimde sıkıntılar yer almaktadır. Bahsi geçen ulusal program erken teşhis, testler, tedavi, pandemi sürecinde sağlık kuruluşlarıyla iletişim gibi önlemleri ve hakları içermektedir. Göçmenlerin pandemi döneminde sağlık hizmetlerinden yararlanabilme oranları diğer dönemlerle karşılaştırıldığında daha çok önem arz etmektedir.

“Benim çocuklarımın aşı takibi vardı ama birçok kez ertelendi. Çünkü hastanede korona vakası oluyordu veya çıkma yasağından dolayı hastane kapalı oluyordu. Ama sağlık hizmetleri sadece %50 etkilendi. Bazıları ameliyat olacaktı ama ameliyatlara pandemiden dolayı erteleniyordu. Hastane ve göz klinikleri randevu vermez oldu. Pandemiye dolayı kimselere randevu veremiyordu. Ama pandemiye sonra vereceklerini söylüyorlardı. Sağlık hizmetleri, Suriyeli göçmenleri etkiledi. Mültecilerle hastaneye gidip tercümanlık yapan çalışanlarım var. Bütün devlet kurumlarında Arapça tercümanlar bulunduğu halde mülteciler hiçbir tercümanı bulamıyor. Çünkü tercümanlar, müsait olmadıklarını söylüyorlar. Lütfen tercümanlar konusu araştırmanız gerektiğini rica ediyorum. Devlet, tercümanlar atadığı halde biz onları devlet kurumlarında göremiyoruz. Günlük 400-500 civarında hasta giden bir hastaneye sadece bir tercüman tahsis edilir mi?” (Hüseyin)

Covid-19 pandemi başladıktan sonra göçmenler arasında sağlık giderlerini ödeme durumlarını etkilemektedir (Ertürk, 2020). Covid-19 döneminde göçmen girişimcilerin ailelerinin de kırılganlığının arttığı görülmüştür. Bu durum doğal olarak Suriyeli göçmen girişimcilerin ailelerini, eşlerini ve çocuklarını da olumsuz etkilemiştir.

“Benim eşim çalıştığı için çocuklarımla kalmak için evde kalıyorum. Bunda zorluk çekiyorum. Bir müşteri işletmemi ziyaret etmeye gelmek istediğinde onunla görüşmek için vakit bulamıyorum. Evim çok şükür geniş. Evde çalışmak için bana ait bir çalışma odası yaptım. Cumartesi ve pazar günleri de arkadaşlarımı görmeye ve şirketlere bakmaya çıkıyorum. Ben internet üzerinden toplantılara katılmayı sevmiyorum. Ben yüz yüze toplantı yapmayı tercih ediyorum. Sabrım yok. Bu mülakata bile zor dayanabiliyorum. Ben online toplantıları sevmiyorum.” (Mahmut)

Pandeminin sebep olduğu sosyal izolasyon ve sosyal alanların kapatılması, sosyal mesafe, seyahat kısıtlamaları, 18 yaş altı ve 65 yaş üstü sokağa çıkma yasakları gibi birçok önlemlerle beraber zirveye çıkmıştır (Kirişçi ve Erdoğan, 2020).

“Şimdi pandemiye dolayı mülakatı online yapıyoruz. Ancak mülakat yüz yüze olsaydı daha iyi olurdu ve daha iyi anlayabilirdin. Pandemiye en büyük dezavantajı

da bu. Mesafeler uzaklaştı. Her kuruma veya göç idaresine gittiğimizde randevu ve HES kodu istiyorlar. Bütün bunlar benim için büyük dezavantajdır.” (Ahmet)

Covid-19'un neden olduğu sosyal izolasyonun Suriyeli göçmen girişimciler üzerinde etkileri noktasında Truman ve meslektaşları (2009) göçmenlerin 'kalabalık ev' yaşantısının Covid-19 kaynaklı sosyal izolasyonun karantina sürecinde yaşadıkları en büyük zorluklardan biri olduğunu belirtmiştir (Truman vd., 2009). Bireysel yerine kolektif kültüre sahip olan göçmenler göç ettikleri yerde hem yabancı ülkede olmanın verdiği psikolojik baskı ile hem de kültürleri etkisiyle küçük evlerde kalabalık bir şekilde yaşamaktadırlar. Birçok mülteci kalabalık evlerde yaşamakta, bazen iki-üç ailenin aynı evi paylaşması gerekli hijyen koşullarının ve uygun izolasyonun sağlanmasını zorlaştırmaktadır (Şimşek, 2020). Kalabalık, çok kuşaklı evlerde, sosyal mesafeye saygı duyulmaması Suriyeli göçmen girişimcilerin ailelerini etkilemiştir. Aşırı kalabalık veya çok kuşaklı konutlarda yaşayan hanelerde virüse maruz kalma oranı artmıştır.

“Covid-19, her şeyi kaybedeceğimize dair panik hareketliliğine neden oldu. Hayatımıza ve sevdiğimiz insanlara da bir tehdit oluşturdu. Maske ve sosyal mesafeler yüzünden normal bir hayat yaşayamıyoruz. Hayatımda çok engel oldu. Bir de turizm, oteller ve kafeler sektöründeki girişimcilik çok etkilendi. Bu tür işletmeler tamamen kapandı. O yüzden çok etkilendi.” (Hasan)

“Biz çalışmayı seven bir halkız. Evde kalmaya alışkın değiliz. Evde kalmaktan insanlar evde ailevi sorunlar yaşıyorlar. Ben şahsen sabah 09.00'dan akşam 21.00'a kadar dışarıda oluyorum. Birçok iş yapıyorum, bir iş veya bir ticaret yapmayı düşünüyorum. Evde kalarak depresyona girdik. Covid-19 evlerimizde sıkıntılar yaşamaya da yol açtı.” (Hüseyin)

Sosyal izolasyonun aynı zamanda toplumda iletişim kopukluklarına sebep olduğunu ve bunun psikolojik sıkıntılara neden olduğunu belirtmişlerdir (Civelek ve Bozok ,2020,92)

“Pandemi öncesi maddi durumum iyiydi. Ancak izolasyon bizi psikoloji olarak etkiledi. Bir de geçim konusunda her şey pahalılaştı. Aynı zamanda iş yoktu. Bu da beni ekonomik olarak etkiledi. İzolasyon sadece beni ailemden uzaklaştırdı.” (Hasan)

Bedensel sağlığın yanında göçmen girişimcilerin ruh sağlığı da pandemiden etkilenmiştir. Suriyeli göçmen girişimciler dil bariyeri, pandemi sürecinde ortaya çıkan sosyal izolasyon ve önceki kısımlarda bahsettiğimiz dezavantajlar sebebiyle, ruh sağlığının olumsuz etkilenmesine daha yatkındır (Türkiye Psikiyatri Derneği Ruhsal Travma ve Afet Çalışma Birimi, 2020). MSYD'nin araştırmasına göre, pandemi boyunca kendini stresli veya endişeli hisseden göçmenlerin oranı en az %60, kendini yalnız hissedenlerin oranı %56, genel olarak olumsuz gelişmelerle başa çıkamadığını ifade etmeye başlayanların oran %55 ve sebepsiz yere sık sık öfkelenildiğini gözlemleyenlerin oranı %47 olmuştur. Pandemi ile birlikte mülteciler arasında kaygı bozukluğu %12'den %36'ya, depresyon %9'dan %10'a çıkmıştır (MSYD-ASRA, 2020).

“Çok şükür herhangi bir zorluk yok. Ama psikoloji açısından yaşadığım zorlukları aşamıyorum.” (Ahmet)

Covid-19'un enfeksiyondan kaçınma, yeterli sağlık bakımı alma ve başa çıkma gibi sosyal ve psikolojik etkileri vardır (Ling ve diğerleri, 2020). Suriyeli göçmen girişimcilerin Covid-19 pandemisi konusunda farkındalığı yüksektir ve ellerinden geldiğince önlem almaya gayret göstermektedirler. En çok sosyal medya ve sivil toplum kuruluşlarından bilgi edinen Suriyeli

göçmen girişimciler dışarıya ihtiyaçları dışında çıkmamaya, ellerinden geldiğince maske, kolonya ve diğer koruyucuları kullanmaya özen göstermektedirler. Suriyeli göçmen girişimciler pandemi günlerinde Türkiye’de sağlık hizmetlerine erişimi üzerine (Karakaş, 2020) özellikle hijyen ve eğitim alanlarında yapılan yardımlardan yararlanamadıklarını fakat bilgilendirilme konusunda sıkıntı yaşamadıkları dile getirmiş, sağlık hizmetlerinden memnun kaldıklarını eklemiştir. Bu süreçte kayıtlı Suriyeli göçmen girişimcilerin sağlık hizmetlerine erişimlerinde herhangi bir sorunla karşılaşmazken (Kirişçi ve Erdoğan, 2020), pandemi ile beraber sağlık hizmetlerinden yararlanma oranları %25'lere kadar düşmüştür. Bu düşüşte virüs kapma korkusu, evde kalma uyarıları gibi sebepler etkili olup, göçmenlerin %26'sı bu süreçte tedavisini tamamlayamadığı için sağlığının kötüleştiğini, %50'si ise ilaçlarına erişemediğini belirtilmektedir (Relief International, 2020).

“Salgına karşı alınan önlemler konusunda Arapça bilgilendirmeler yoktu. Salgın yardım çabaları bizi evimizde ziyaret etmedi veya buna dair paylaşımları görmedik.”
(Hasan)

Bu süreçte Göç idaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) göçmenlere yönelik WHO ve UNICEF gibi Birleşmiş Milletler kuruluşları ile iş birliği içinde birden çok dilde hazırladığı Covid-19 ile ilgili bilgi ve iletişim materyallerini dağıttı (Sağlık Bakanlığı, 2020). Buna rağmen bazı raporlarda Suriyeli göçmen girişimciler Sağlık hizmetlerine erişimde kesintilere ek olarak Covid-19 sırasında, hastanelerin erişilebilirliği hakkında bilgi eksikliği ve klinikler ve kilitlenme ve sokağa çıkma yasağı uygulamaları hakkında bilgilendirilme konusunda sorun yaşadıklarını (SGDD, 2020) belirtmişlerdir.

Sonuç: Covid-19 Pandemisi ile Birlikte Suriyeli Göçmen Girişimcilerin Yaşadığı Sorunlar

2020'nin başından beri Covid-19, dünyanın dört bir yanındaki sağlık sistemlerini, ekonomileri ve insanlığı benzeri görülmemiş bir krizle karşı karşıya bıraktı. Covid-19 krizi bütün insanlığı etkilerken ülkemizdeki Suriyeli göçmen girişimcileri de etkiledi. Bu araştırma ile Covid-19'un Suriyeli göçmen girişimciler üzerinde bir dizi olumsuz sosyo-ekonomik etkiye yol açtığı görüldü. Covid-19 Türkiye’de ortaya çıktığı ilk andan itibaren ekonomik, sosyal, eğitim, sağlık, üretim, tüketim, çalışma biçimleri, gündelik yaşam pratikleri açısından ülkemizde dezavantajlı kesimler içinde yer alan Suriyelilerin geçim kaynakları kaybına ve sosyo-ekonomik krizi yaşamasına neden olmakla birlikte Covid-19'un yarattığı endişe ve korku dezavantajlı gruplar olan Suriyeli göçmen girişimciler için çifte yük yarattığı; gelir kaybı ve gelecek için umut veya istek kaybına neden olduğu görüldü. Covid-19 sürecinde sahadan elde edinilen bilgiler ışığında Ankara'daki Suriyeli göçmen girişimcilerin işletmeleri, geçim kaynakları, hane gelirleri, temel ihtiyaçları, yabancı düşmanlığı ve ayrımcılık deneyimleri, çocuklarının eğitimi ve teknolojiye erişim, ve yeni dijitalleşme imkanları konusunda yaşadıkları krizler görüldü.

Özellikle, geleneksel olarak kendi mekanlarında faaliyet gösteren küçük işletmelerde, yüz yüze satış ve hizmet veren sektörlerde önemli düşüşler yaşandı. Kriz sonrası ekonomik destek sorunu endişelerin ön saflarında yer aldı. Suriyeli göçmen girişimciler var olan tasarruflarını operasyonel maliyetleri karşılamak için harcadılar ve bu da onların nakit sıkıntısı yaşamasına ve krize karşı savunmasız kalmalarına neden oldu. Suriyeli göçmen girişimcilerin karşı karşıya olduğu krizle başa çıkması için finansal desteğe ve bankacılık işlemlerinde sıkıntı yaşayan Suriyeli girişimcilerin finansal desteğe ihtiyacı olduğu görüldü. Bu girişimcilerin Covid-19 yardım fonları için sübvansiyonlar gibi desteklere ve hibeler ile yeniden piyasaya bağlanmak

için teşviklere ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu noktada kalkınma ajanslarının rolü göçmenlerin girişimcilik ekosistemini destekleyerek katkıda bulunmak açısından hayati olduğu görüldü.

Literatürdeki tartışmaya bakıldığında dezavantaj teorisi göçmen girişimcilerin yerli girişimcilere göre dezavantajlı durumdadır pazardaki fırsatlardan faydalanmaktan ziyade bir “hayatta kalma meselesi” söz konusudur. Covid-19, Suriyeli göçmen girişimcilerin geçim koşullarını da orantısız bir şekilde kötüleştirdi. Bu grubu etkileyen işgücü dezavantajı ve kaynak dezavantajı birleştiğinde, yerel halka göre iki kat dezavantajlı olanlar düşük üretken göçmen girişimcilerdir. Temel ihtiyaçlarını karşılama noktasında maddi desteğe ihtiyaçları önemli ölçüde arttı. Covid-19'un bu kişilerin haneleri ve işletmeleri üzerindeki etkisini en aza indirmek ve krizin olumsuz etkisini hafifletmek için kaynaklarını kaybeden girişimcilere nakit desteğinin için çok önemli olduğu belirtildi (Syrian Regional Refugee Response, 2020). Suriyeli göçmen girişimcilerin ekonomik beklentilerini iyileştirmek için maddi yardım programlaması yapılmalı ve bir bütün olarak makroekonomik çaba gösterilmesi gerekmektedir. Bu nedenle, ulusal hükümetlerin, uluslararası bağışçıların, BM'nin ve uluslararası yardım kuruluşlarının Türk hükümeti ile bir araya gelerek özelde Suriyeli göçmen girişimcilere pozitif ayakta kalma stratejilerine ihtiyaç olduğu görüldü.

Bu destek mekanizmaları ile Suriyeli göçmen girişimcilere sağlanan krediler ve borçların ödemeleri tehir edilmesi ve ödeme güçlerine göre faizsiz olarak taksitlendirilmesi talepleri bulunmaktadır. Organize edilecek yardımlarla birlikte acilen Covid-19 boyunca zarara uğrayan Suriyeli göçmen girişimcilere kira desteği gerektiği görüldü. Kira sözleşmesi olmayanların tahliyeden korunmasını sağlayacak mekanizmaları doğrudan ödemeler yaparak ev veya işyeri sahiplerini iş birliği göstermeye teşvik edecek önlemler hayatidir. İşyerlerine ve evlerine yönelik icra işlemleri durdurulması talep edilmektedir. Sosyal güvenlik primleri, işyerlerinin kapalı olduğu dönemde Türk girişimcilerde olduğu gibi hazine tarafından karşılanması beklenmektedir. Ertelenen vergi ve sigorta primleri için Covid-19 sonrasında yeniden yapılandırma olanığının gerekli olduğu sonucuna varıldı.

İrk, etnik ve dini ayrımcılık, dezavantajın önemli bir nedeni olduğu literatürde tartışılan bir gerçektir. Ayrımcılığa maruz kaldığı için çifte dezavantajlı durumda olanlar gerekli sağlık güvencesine sahibi olmayı destekleyecek kaynaklardan Suriyeli göçmen girişimcilerin yoksun olduğu görüldü. Bununla birlikte salgın risklerinin işgücü piyasasındaki etkisi göçmenlere ve onların çocuklarına karşı ayrımcılığı artırdığı için yabancı düşmanlığı ve ırkçılık deneyimlerinin artırdığı görüldü. Suriyeli göçmen girişimcilerin sosyo-ekonomik durumları düzeline kadar sosyal güvenlik ağlarına ve sağlık hizmetlerine erişebilmelerinin sağlanması gerekli olduğu görüldü.

Covid-19 döneminde göçmen girişimcilerin yanı sıra ailelerine ve çocuklarına karşı ayrımcılığı artırdığı görüldü. Göçmenlere yönelik pandeminin ortaya çıkmasının ve yayılmasının bizatihi müsebbibi olarak görülmelerine ilişkin bir “scapegoating” (günah keçisi) yaklaşımı görüldü. Dezavantajlılık teorisine göre de göçmenlerin genellikle kendi işlerini/ekonomilerini yarattıklarını çünkü ev sahibi toplumun kendi sosyal hareketliliklerini önyargıları tarafından bir şekilde sınırlandırıldığı teorik kısımda tartışılmıştır bu bağlamda ayrımcılık deneyimleri yaşadıkları görüldü. Aynı zamanda Suriyeli göçmen girişimcilerin uzaktan eğitim döneminde çocuklarının karşılaştıkları özel zorlukların bulunmaktadır. Eğitim dilinin Türkçe olması, anlaşılabilmesi noktasında ve teknolojik cihazlar açısından desteğe ihtiyaç bulunmaktadır. Ancak dezavantajlı grupların dil becerisi eksikliği ve akredite olmayan insan sermaye kadar önemlidir. Suriyeli göçmen girişimcilerin dil engeli iş fırsatları, sosyal hakları, yasal çerçeve ve

koruma yükümlülüklerine erişimini açısından sınırlamalara neden olmaktadır. Bu bağlamda Suriyeli göçmen girişimcilere de uzun vadede entegrasyon açısından Türkçe dil kazanımı oldukça faydalıdır.

Covid-19 birçok sektör için dijital dönüşüme yatırım yapma gereksinimini bir kez daha hatırlattı. Dijital girişimcilik ve inovasyon bazlı çalışmalar, dijital bazlı iş girişimleri ve e-ticaret platformları konusunda Suriyeli göçmen girişimcilerin genel olarak destek eksikliği nedeniyle bu alandan uzak olduğu görüldü. Dezavantajlılık teorisinde başarılı sayılabilecek girişimci göçmenlerin yukarı sosyal hareketlilik yaşayabileceklerini belirtilmektedir (Zhou, 2004) . Aynı zaman Valdez vd. (2019) çok da başarılı sayılamayacak “ancak hayatta kalabilen” göçmen girişimcileri(survivalist enterpreneur) örnek verir. Bu bağlamda başarılı bir şekilde olmasa da asgari hayatta kalabilme becerilerinin sergilenmesi açısından e-ticaret platformu için gerekli altyapı sağlanarak internet üzerinden çalışma kapasitesini arttırabilmek için Suriyeli göçmen girişimcilerin dijitalleşme yolunda danışmanlık desteğine ve mali desteğe ihtiyacı olduğu görüldü. Bu anlamda girişimcilik faaliyetlerinin dijitalleşmesi yolunda KOSGEB, ticaret odası ve sivil toplum örgütleri gibi kurum ve kuruluşların sağlayacağı eğitim ve fon destekleri ile Covid-19 döneminde Suriyeli göçmen girişimcilerin dijitalleşme yolculuğuna daha verimli katkı sunulması mümkün olabilir.

Ayrıca Suriyelilerin sahip olduğu işletmelerde e-ticaret ve e-pazarlamayı genişletmeye odaklanarak Türk şirketleriyle ortaklıklar aranması başka ülkelerdeki diasporik toplulukların göçmen girişimcilerin pozitif ayakta kalma hikayeleri bağlamında mukayeseli örneklerde görülmüştür. Covid-19 krizini fırsata çevirmek için e-ticaret üzerinden ulusal ve uluslararası piyasaya açılmak çok önemlidir. Araştırmada Suriyeli göçmen girişimciler zorlukların üstesinden gelme kapasitelerini, ekonomik katılımcılar ve fırsat verildiğinde yapabilecekleri olağanüstü katkılar ile isteklerini ifade etmişlerdir. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin ürünlerini çevrimiçi olarak yeni müşterilere ulaştırmak için acil olarak dijital eğitime ihtiyaç duyduğu tespit edilmiştir.

Suriyeli göçmen girişimcilerin yüz yüze satışları e-ticarete aktarırken dijital araçların uygulanması verimliliğini ve üretkenliğini arttırmak için pazarlama, mali yönetim ve satın alma konularında da eğitim almaya ihtiyaçları vardır. Sosyal medyanın pazarlamada etkisi büyüktür. Online eğitimler ile Covid-19'un ardından ortaya çıkan yeni normalleşmede ortaya çıkacak e-ticaret kanalları Suriyeli göçmen girişimcilere yeni kapılar açabilir. Çevrimiçi eğitim platformları ve portalları sayesinde uzaktan gerçekleştirilebilecek e-öğrenme ile mesleki eğitimler uzaktan istihdam da sağlayabilir. İletişim araçları üzerinden verilen video konferanslar, Suriyeli göçmen girişimciler için dijital platformlar yeni fırsatlar, pazarlar, ağlar ve fiziksel konumlarının ötesinde kaynaklar sunmaktadır. Online eğitim ve e-ticaretle Suriyeli göçmen girişimciler farklı ülkelerdeki diasporaları ile iletişim sağlayarak yeni pazarlara erişim ile uluslararası ortaklıklar mümkün olabilir.

Türkiye Covid-19 sürecinde küresel tedarik zincirlerinde yaşanan kesintileri aşmak için yerel imalat ve ihracata yönelik Suriyeli göçmen girişimcilere verilen desteği artırma yolları tartışılmıştır (The Impact of COVID-19 on Syrian Businesses in Turkey, 2021:3). Suriyeli göçmen girişimcilerin kurduğu şirketler ve ortaklıklar yoluyla ihracat pazarlarını genişletecek Suriyelilere ait işletmelerde Türkiye için büyük bir potansiyel vardır (UNDP , 2019) ve bu Türkiye ekonomisi için doğrudan bir fayda olarak değerlendirilebilir. 2011 yılında sayıları birkaç ile ifade edilen Suriyeli göçmen girişimciler tarafından kurulan işletmelerin sayısı her

geçen gün artmakta ve gelecekte ise bu işletmelerin sayılarının daha da artacağı ve kalıcı hale geleceği düşünülmektedir. Suriyeli göçmen girişimciler, Türkiye'nin ekonomisi ve jeopolitik konumundan kaynaklı girişimsel faaliyetlere çok açık bir ülke olduğunu, bu sebeple bu ülkeden faydalanmak ve yatırımlar yapmak istediklerini belirtmişlerdir. Nitekim, Suriyeli göçmen girişimcilerin hepsi Covid-19 krizine rağmen Türkiye'de başarılı işlerinin olduğunu belirtmiş ve Suriye'deki çatışma sona erdikten sonra bile Türkiye'de kalacaklarını dile getirmişlerdir. Bu kalıcılık potansiyeli göz önünde bulundurularak tekrar Covid-19 önce başlatılan uyum faaliyetlerine dönülmesi ve Suriyeli göçmen girişimcilerin bu bağlamda ekosistemlerinin desteklenmesi yerinde olacaktır.

EXTENDED ABSTRACT IN ENGLISH

Problems Faced by Syrian Migrant Entrepreneurs during the Covid-19 Pandemic in Ankara

Since the beginning of 2020, Covid-19 has left health systems, economies, and people around the world with an unprecedented crisis. While the Covid-19 crisis affects all of humanity, it disproportionately affects Syrian immigrant entrepreneurs in Turkey. Since the Covid-19 pandemic first appeared in Turkey, it has caused problems in the economy, education, health, production, consumption, forms of work and everyday life practices. It has also affected the livelihoods of Syrian immigrant entrepreneurs, those who were involved in disadvantaged groups in Turkey and caused them to suffer from the socio-economic crisis.

This study aims to investigate the socio-economic effects of Covid-19 on Syrian immigrant entrepreneurs. In the context of this study, interviews were conducted with six Syrian entrepreneurs in Ankara who immigrated to Turkey after the Syrian civil war which began in 2011. These entrepreneurs participated in the Red Crescent's "Entrepreneurship Support Program" and received grants for their entrepreneurial activities. This study focused on the problems that Syrian immigrant entrepreneurs faced during Covid-19. In this study, descriptive analysis, one of the methods and techniques of qualitative research, was conducted with semi-structured in-depth interviews with Syrian immigrant entrepreneurs. The study aims to discuss how these immigrant entrepreneurs were affected by the measures taken in the context of Covid-19, on the basis of the theory of disadvantage.

The study shows that Covid-19 caused a series of negative socio-economic impacts on Syrian immigrant entrepreneurs. In this study, in the light of the information obtained from the field during the Covid-19 process, the crises and opportunities faced by Syrian immigrant entrepreneurs in Ankara regarding their businesses, livelihoods, household incomes, basic needs, xenophobia and discrimination experiences, their children's education and access to technology, and new digitalization opportunities, were evaluated. Covid-19 has also disproportionately worsened the livelihoods of Syrian immigrant entrepreneurs. In terms of meeting basic life standards, their need for financial support increased significantly. It was seen that financial aid programming and macroeconomic efforts as a whole, were required in order to improve the economic situation of these immigrants, to minimize the impact of Covid-19 on their households and businesses, and to alleviate the negative impact of the crisis. For this reason, it is essential that national governments, international donors, the UN and international aid organizations come together with and support the Turkish government and support Syrian immigrant entrepreneurs with positive survival strategies.

Kaynakça

- Ahmad, N., & Seymour, R. (2008). Defining entrepreneurial activity: Definitions supporting frameworks for data collection. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1090372>
- Barringer, B. R., & Ireland, R. D. (2011). *Entrepreneurship: Successfully Launching New Ventures*. Prentice Hall.
- Batalla L. & Tolay, J. (2018). Toward Long Term Solidarity with Syrian Refugees?`. (n.d.). *Human Rights Documents Online*. https://doi.org/10.1163/2210-7975_hrd-0128-20180073
- Baycan-Levent, T., & Nijkamp, P. (2009). Characteristics of Migrant Entrepreneurship in Europe. *Entrepreneurship & Regional Development*, 21(4), 375-397. <https://doi.org/10.1080/08985620903200060>
- Bena et al. (2020) A Win-Win. Multi-Year Flexible Funding is Better for People and Better Value for Donors. International Rescue Committee. Retrieved from <https://www.rescue.org/report/win-win-multi-year-flexible-funding-better-people-and-better-value-donors>
- Bonacich, E. (1973). A Theory of Middleman Minorities. *American Sociological Review*, 38(5), 583. <https://doi.org/10.2307/2094409>
- Bozok, N., & Bozok, M. (2020). "Pandemi Mevcut Sorunları Derinleştirdi": İstanbul'da Kayıtdışı Afgan Göçmenler, Sağlık, Hastalık ve Covid-19 Pandemisi. *Göç Dergisi*, 7(2), 165-188. <https://doi.org/10.33182/gd.v7i2.728>
- Brazeal, D. V., & Herbert, T. T. (1999). The Genesis of Entrepreneurship. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 23(3), 29-46. <https://doi.org/10.1177/104225879902300303>
- Chacko, E., & Price M. (2015). Immigrant Entrepreneurship in The Washington Metropolitan Area: Opportunities and Challenges Facing Ethnic Minorities. *The Housing and Economic Experiences of Immigrants in U.S. and Canadian Cities*, 302-327. <https://doi.org/10.3138/9781442622890-017>
- Cochran, T. C. (1972). Ethnic enterprise in America: Business and welfare among Chinese, Japanese, and blacks. By Ivan H. Light. Berkeley, Cal., University of California press, 1972. Pp. 209. \$7.95. *Business History Review*, 46(3), 376-377. <https://doi.org/10.2307/3112751>
- Cholera, R., Falusi, O. O., & Linton, J. M. (2020). Sheltering in Place in a Xenophobic Climate: COVID-19 and Children in Immigrant Families. *Pediatrics*, 146(1). <https://doi.org/10.1542/peds.2020-1094>
- DRC - COVID-19 impact on refugees in south east Turkey - May 2020. (n.d.). UNHCR Operational Data Portal (ODP). Retrieved from <https://data2.unhcr.org/en/documents/details/76662>
- Demir, A. (2019). Syrian Entrepreneurs in Turkey: Challenges and opportunities. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Yıl:17 Sayı:34 Güz 2018/2 s.109-130.
- Dollinger, M.J. (1999), *Entrepreneurship Strategies and Resources*, Upper Saddle River, N.J. : Prentice Hall.
- Fairlie, R. (2020). The Impact of COVID-19 on Small Business Owners: Evidence of Early-Stage Losses from the April 2020 Current Population Survey. <https://doi.org/10.3386/w2730>
- Fong, R., Busch, N. B., Armour, M., Heffron, L. C., & Chanmugam, A. (2007). Pathways to Self-sufficiency: Successful Entrepreneurship for Refugees. *Journal of Ethnic and Cultural Diversity in Social Work*, 16(1-2), 127-159. https://doi.org/10.1300/j051v16n01_05
- Fregetto, E. (2004). Immigrant and Ethnic Entrepreneurship. *Entrepreneurship*. <https://doi.org/10.4324/9780203356821.ch18>
- Gorevan, D. (2020). The Impact of Coronavirus (COVID-19) on Forcibly Displaced Persons in Developing Countries. (2020). *OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19)*. <https://doi.org/10.1787/88ad26de-en>
- Human Rights Watch (HRW), "Covid-19 Fueling Anti-Asian Racism and Xenophobia Worldwide" May 12, 2020.
- IFRC ve TRC. (2020) Impact of Covid-19 On Refugee Populations Benefiting From The Emergency Social Safety Net Programme, Assessment Report, May 2020; Early Findings Of Assessments Shared By Partners in The 3RP Livelihoods working group.

- Karakaş, B. (2020). Göçmen ve Mültecilerin Pandemi Günlerinde Türkiye'de Sağlık Hizmetlerine Erişimi. Heinrich Böll Stiftung: <https://tr.boell.org/tr/2020/05/18/gocmen-ve-multecilerin-pandemi-gunlerinde-turkiyede-saglik-hizmetlerine-erisimi>
- Karan, O., Çakır, B., & Kurtarı, E. (2020). Hatay'daki Suriyeli Mültecilerin Girişimcilik Alanındaki Deneyimleri ve Mekânsal Faktörler. *Göç Dergisi*, 7(1), 77-94. <https://doi.org/10.33182/gd.v7i1.681>
- Kayalar, M. ve Yıldız, Ş. (2017). Uluslararası Göç Sonrası Ortaya Çıkan Girişimcilik Türleri, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 56-62.
- Kirişçi, K. & Erdoğan, M. M. (2020). Turkey and Covid-19: Don't forget refugees. Nisan 2020 tarihinde <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2020/04/20/turkey-and-covid-19-dont-forget-refugees/>
- Kirişçi, K. ve Yavca, B. (2020). "As COVID-19 worsens precarity of refugees, Turkey and EU must work together", Brookings Institute, 11 Haziran 2020, <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2020/06/11/as-covid-19-worsens-precarity-for-refugees-turkey-and-the-eu-must-work-together/>
- Kloosterman, R. (2000). Immigrant entrepreneurship and the Institutional Context: A Theoretical Exploration. *Immigrant Businesses*, 90-106. https://doi.org/10.1057/9781403905338_6
- Reitz, J. (2005). Immigrant entrepreneurs: Venturing Abroad in the Age of Globalization. Edited by Robert Kloosterman and Jan Rath. Oxford: Berg, 2003. Pp. xix+331. *American Journal of Sociology*, 111(1), 302-304. <https://doi.org/10.1086/491757>
- Krueger, N. F., Reilly, M. D., & Carsrud, A. L. (2000). Competing models of entrepreneurial intentions. *Journal of Business Venturing*, 15(5-6), 411-432. [https://doi.org/10.1016/s0883-9026\(98\)00033-0](https://doi.org/10.1016/s0883-9026(98)00033-0)
- Kuş, O. (2021). COVID-19 Pandemisi ve Mültecilere Yönelik Dijital Nefret Söylemi: Büyük Veri Perspektifinden Metin Madenciliği Tekniği ile Kullanıcı Kaynaklı İçeriklerin Analizi. TRT Akademi, 6 (11), 106-131 . DOI: 10.37679/trta.830736 s.115
- Kümbetoğlu, B. (2016). Göç Çalışmalarında "Nasıl" Sorusu. S. G. İhlamur-Öner, & N. A. Şirin-Öner içinde, Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar (s. 49-85). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lancet Migration, "Leaving No One Behind in the Covid-19 Pandemic: A Call for Urgent Global Action to Include Migrants & Refugees in the Covid-19 Response," <https://www.unmgcy.org/main-news-updates/2020/4/18/lancet-migration-global-statement-on-covid-19-leaving-no-one-behind-in-the-covid-19-pandemic-a-call-for-urgent-global-action-to-includemigrants-amp-refugees-in-the-covid-19-response>
- Levie, J. (2007). Immigration, In-migration, Ethnicity and Entrepreneurship in the United Kingdom. *Small Business Economics*, 28(2-3), 143-169. <https://doi.org/10.1007/s11187-006-9013-2>
- Light, I. (1979). "Disadvantaged Minorities in Self-employment". *International Journal of Comparative Sociology*, 20(1-2), doi:10.1177/002071527902000103.
- Light, I. (2010). "The Ethnic Economy." Pp. 650-677 in *The Handbook of Economic Sociology*, edited by N. J. Smelser and R. Swedberg. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Logan, John R., and Richard D. Alba. (1999). "Minority Niches and Immigrant Enclaves in New York and Los Angeles: Trends and Impacts." Pp. 172-93 in *Immigration and Opportunity*, ed. Frank D. Bean 672 Light and Stephanie Bell-Rose. New York: Russell Sage Foundation.
- Lyon, F., Sepulveda, L., & Syrett, S. (2007). Enterprising refugees: Contributions and challenges in deprived urban areas. *Local Economy*, 22(4), 362-375. <https://doi.org/10.1080/02690940701736769>
- Makovsky, A. (2019). Turkey's Refugee Dilemma: Tiptoeing Toward Integration. Centre for AfricanProgress <https://www.americanprogress.org/issues/security/reports/2019/03/13/467183/turkeysrefugee-dilemma/>
- Marie Price and Elizabeth Chacko. Migrants' Inclusion in Cities: Innovative Urban Policies and Practices. Published in Spanish by the United Nations through UNESCO and UN-Habitat.

- Mestres, J. (2010). "Migrant entrepreneurship in OECD countries and its contribution to employment", in *Open for Business: Migrant Entrepreneurship in OECD Countries*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264095830-3-en>.
- Model, S. (1991). *Ethnic Entrepreneurs: Immigrant Business in Industrial Societies*. By Roger Waldinger, Howard Aldrich, and Robin Ward. Sage Publications, 1990. 226 pp. Cloth, \$35.00; Paper, \$16.95. *Social Forces*, 69(3), 925-927. <https://doi.org/10.1093/sf/69.3.925>
- MSYD-ASRA. (2020). *Refugees in a Time of Pandemic: Protection and Mental-Health Related Implications*. Erişim Tarihi: 03.02.2021 <https://msyd.org/eng/refugees-in-a-time-of-pandemic-protection-and-mental-health-related-implications/>
- Nijkamp, P., Sahin, M., & Baycan-Levent, T. (2010). Migrant entrepreneurship and new urban economic opportunities: Identification of critical success factors by means of qualitative pattern recognition analysis. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 101(4), 371-391. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9663.2009.00546.x>
- Nişancı, Z. N. (2015). Göçmen Girişimcilik Üzerine Pittsburgh'daki Türk Girişimciler. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 10(1), 1-28.
- Post, L. (2020). "Leaving No One Behind: Including Refugees in the World Bank's Covid-19 Response," International Rescue Committee (IRC), June 2, 2020. <https://www.rescue.org/report/leaving-no-one-behind-refugee-inclusion-world-banks-responseCovid-19>
- Ramírez, M., Wardach, I. ve Anselmi, A. (2014). *Research: Migrant Entrepreneurship In Lewisham, Diversity in the Economy and Local, Access Europe Network, DELI Project*, (1-57).
- Relief International. (2020). *Impact of the COVID-19 Outbreak on Syrian Refugees in Turkey. Results from Rapid Needs Assessment conducted in Istanbul, Izmir, Manisa, Gaziantep, Kilis and Reyhanli*. <https://reliefweb.int/report/turkey/impact-Covid-19-outbreak-syrian-refugees-turkey-results-rapid-needs-assessment>. Erişim Tarihi: 11.09.2020
- Sahin, M., Nijkamp, P. ve Rietdijk, M. (2009). Cultural Diversity and Urban Innovativeness: Personal and Business Characteristics of Urban Migrant Entrepreneurs. *Innovation – The European Journal of Social Science Research*, 251-281. doi:10.1080/13511610903354364 s: 251- 281.
- Schumpeter, J. A. (1989). *The Theory of Economic Development*. Cambridge MA, Harvard University.
- SGDD-ASAM (2020), *V D-19'un Mülteciler Üzerindeki Etkisine İlişkin Raporlara Dayalı Sistematik Bir Derleme (Nisan-Haziran 2020)*, Sığınmacılar ve Göçmenler Dayanışma Derneği, Ankara, Türkiye, Erişim Adresi: http://sgdd.org.tr/yayinlar/asam_academy_rapor_201008_tr_c.pdf. Erişim Tarihi: 3 Mart 2021.
- SGDD-ASAM. 2020. *COVID-19 Salgınının Türkiye'de Mülteciler Üzerindeki Etkilerinin Sektörel Analizi [Sectoral Analysis of the Impacts of the COVID-19 Pandemic on Refugees in Turkey]*. Available online at: <https://www.stgm.org.tr/e-kutuphane/covid-19-salgininin-turkiyede-multeciler-uzerindeki-etkilerinin-sektorel-analizi>
- Sinnya, U., & Parajuli, N. (2012). *Immigrant Entrepreneurship: Why Immigrants choose to become self-employed? A Qualitative study of South and Southeast Asian Immigrant Entrepreneurs in Umea City*.
- Sirkeci, I., Özerim, M. G., & Bilecen, T. (2020). Editörden: Kovİd-19'un Uluslararası Hareketlilik ve Göçmenliğe İlişkin Etkisi Üzerine. *Göç Dergisi*, 7(1), 1-8. <https://doi.org/10.33182/gd.v7i1.688>
- Teixeira C. ve L. Lo. (2012). *Immigrant Entrepreneurship in Kelowna, BC: Challenges and Opportunities*. Retrieved from <http://mbc.metropolis.net/assets/uploads/files/wp/2012/WP12-11.pdf>
- Tekin-Koru, A. (2020). "COVID-19 and Industrial Production in Turkey," VOX CEPR Policy Portal, Erişim tarihi: 07.01.2021, <https://voxeu.org/article/Covid-19-and-industrial-productionturkey>
- TEPAV (2019). *Syrian Entrepreneurship and Refugee Start-ups in Turkey: Leveraging the Turkish Experience*. Ankara: TEPAV.
- Türk Eğitim Derneği. (2020). "COVID-19 Sürecinde Eğitim Analiz A7 Uzaktan Öğrenme, Sorunlar ve Çözüm Önerileri". Ankara.

- UNDP (2019) Mapping of Syrian-owned Enterprises. 2020 tarihinde https://www.undp.org/content/undp/en/home/news-centre/news/2020/Study_finds_COVID19_hits_Syrian-owned_businesses_harder_.html
- UNDP. (2019) the Migrant Union, Digital Livelihoods for People on the Move. 2020 tarihinde https://www.catalyst.undp.org/content/dam/Catalyst/documents/Digital_Livelihoods_for_People_on_the_Move_5.pdf
- United Nations (2015). The United Nations 2030 Agenda for Sustainable Development has Seventeen Sustainable Development Goals (SDGs).
- Üstübcü, A. ve Karadağ, S. (2020). Refugee Protection in Turkey During the First Phase of the COVID-19 Pandemic, Turkey In terim Report, Istanbul: Koç University.
- Valdez, Z., Plankey-Videla, N., Murga, A. L., Menchaca, A. C., & Barahona, C. (2018). Precarious Entrepreneurship: Day Laborers in the U.S. Southwest. *American Behavioral Scientist*, 63(2), 225-243. <https://doi.org/10.1177/0002764218794232>
- Valdez, Z. (2011). The New Entrepreneurs. <https://doi.org/10.1515/9780804777179>
- VogtIsaksen, J. (2019). The Impact of the Financial Crisis on European Attitudes Toward Immigration. *Comparative Migration Studies* 7(24), <https://doi.org/10.1186/s40878-019-0127-5>.
- Volery, T. (2007). Ethnic Entrepreneurship: A Theoretical Framework. L. Dana içinde, *Handbook of Research on Ethnic Minority Entrepreneurship: A Co-Evolutionary View on Resource Management* (s. 30-41). Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing. 2020 https://www.alexandria.unisg.ch/39658/1/Volery_Chapter_03_Ethnic_Entrepreneurship.pdf30-41
- Weill, J. A., Stigler, M., Deschenes, O., & Springborn, M. R. (2020). Social Distancing Responses to COVID-19 Emergency Declarations Strongly Differentiated by Income. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 117(33), 19658-19660. <https://doi.org/10.1073/pnas.2009412117>
- World Bank. (2020). The Global Economic Outlook During the Covid-19 Pandemic: A Changed World. World Bank.
- Worldmeter (2021). Covid-19 Coronavirus Pandemic. Erişim Tarihi: 21.02.2021 Retrieved from <https://www.worldometers.info/coronavirus/>
- Zhou, M. (2004). Revisiting Ethnic Entrepreneurship: Convergencies, Controversies, and Conceptual Advancements. *International Migration Review*, 38(3), 1040-1074. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2004.tb00228.x>
- Zurayk, R. (2020). Pandemic and Food Security: A View from the Global South. *Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development*, 15. <https://doi.org/10.5304/jafscd.2020.093.014>

